

ZORICA RAJKOVIĆ

Današnji dječji folklor - istraživanje u Zagrebu

ISTRAŽIVANJE DJEČJEG FOLKLORA U NAS

O dječjem folkloru u nas pisalo se malo; malobrojni prilozi toj temi nerijetko počinju tom konstatacijom. Zbog nesistematičnosti u bavljenju dječjim folklorom u našoj etnologiji i folkloristici neka temeljna pitanja jedva su dotaknuta (kao što je pitanje: što je dječji folklor?),¹ a nekim užim temama posvećena je znatna pažnja (npr. brojalicama).²

Prvo zanimanje za dječji folklor u nas vezano je za vječni i najuočljiviji fenomen dječjeg svijeta — za igru. Tim putem u starijim etnografskim zapisima, prvenstveno u okviru monografskih istraživanja, zabilježena je dragocjena građa. U Hrvatskoj je na taj način najopsežnija građa o dječjim igrama prikupljena prema Radićevoj *Osnovi...* i objavljena u »Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena«.³

U monografskim istraživanjima dječji se folklor ne tretira kao zasebno područje istraživanja; on je zahvaćen usputno i fragmentarno, najčešće ogra-

ničen na samo jednu pojavu (igru), a iscrpnost i sistematičnost zabilježene građe varira ovisno o autoru.

Drugi put do starijih podataka o dječjem folkloru vodi u tematske zbirke folklorne građe, u zbirke s raznih područja narodnog stvaralaštva. To su mnogobrojne zbirke pjesama, pripovijedaka, zagonetki, igara, popijevaka. U tim zbirkama nekad se lakše, a nekad teže pronađe ono što pripada dječjem folkloru, ovisno o načinu na koji je građa klasificirana i o eventualnim popratnim podacima.⁴

Građa ove vrste bilježena je, naravno, i u monografskim istraživanjima, pa se i tamo nalazi ponešto od dječjeg folklor; nekad je naznačena povezanost s dječjim uzrastom, a nekad nije.

Nešto starijih podataka o dječjem folkloru moglo bi se naći i po publikacijama kojih je zanimanje za folklornu građu bilo potaknuto nekom posebnom svrhom.⁵

Zapažanja o lapidarnosti i raspršenosti građe iz domene dječjeg folkloru u etnografskim monografijama i zbirkama građe s užih folklorističkih područja (usmena književnost, glazba, ples) vrijede i za novija i suvremena izdanja.

No, među našim suvremenim folkloristima, osobito među specijalistima za pojedine grane narodne umjetnosti, javili su se i prvi rezultati sistematskog pristupa dječjem folkloru, i to na dva načina: prvo (i skromnije!), nastojanja oko određenja područja dječjeg folkloru i klasifikacija sadržaja koji amo pripadaju;⁶ drugo, sistematska istraživanja pojedinih pojava dječjeg folkloru s aspekta užih folklorističkih područja (istraživanja dječje poezije,⁷ proze,⁸ plesova i igara,⁹ glazbe).¹⁰

Radova ove vrste još nema mnogo. Najčešće su ograničeni na republičko područje djelovanja autora, ali pojedini istraživači pokušavaju neke teme i pitanja sagledati i šire, pa i komparativno.¹¹ Sva su ta nastojanja ipak dosta skromna, i može se kazati da su istraživanja dječjeg folkloru u nas na početku.¹²

Među tek načetim, a važnim pitanjima jesu i neke dileme o namjeni i postanku dječjeg folkloru, kao što je pitanje: u kolikoj su mjeri sama djeca stvaraoci dječjeg folkloru i u kakvu je odnosu dječji folklor prema svijetu odraslih?¹³ Ove dileme mogle bi se razriješiti razlikovanjem dječjeg folkloru — koji sama djeca kreiraju i rekreiraju i koji im služi u međusobnoj komunikaciji — i folkloru za djecu — koji je nastao među odraslima, a namijenjen je djeci, odnosno komunikaciji odraslih s djecom.

Naši su folkloristi, okrenuvši se dječjem folkloru, posegnuli i za stranom literaturom; da je taj prozor prema znanstvenim postignućima na tom području tek odškrinut, može se suditi po tome što su mnogi naši istraživači još uvijek skloni vremenski i prostorno ograničiti svoj interes (na tradicijsko i seljačko). Drugdje su te dileme očigledno prebrođene; razmišljala sam o tome

gledajući dvije novije knjige o dječjem folkloru — jednu iz Poljske, a drugu iz Finske. Te knjige su me ohrabrile da napišem ovaj prilog istraživanju dječjeg folkloru.

Prva knjiga rezultat je višegodišnjeg istraživanja dječjeg folkloru u Šleskoj (1960—1973); ona počinje historijatom istraživanja dječjeg folkloru u Šleskoj, zatim opsežno i sistematski obrađuje žive oblike tog folkloru, kakav je bio u godinama istraživanja (i za koji autorica smatra da prelazi granice Šleske, odnosno da se ne razlikuje od dječjeg folkloru čitave Poljske). Autorica je pokazala poznavanje svjetskih dostignuća folkloristike u domeni dječjeg folkloru, ali i drugih relevantnih područja i disciplina. Mnoštvo živih vrsta i oblika šleskog dječjeg (verbalnog) folkloru kreće se u rasponu između tradicijskih sadržaja i onih najnovijih, nastalih pod utjecajem sredstava masovnih informacija.¹⁴

Finska knjiga također donosi živi folklor finske školske djece, prikupljen velikom akcijom 1969. godine (za razliku od poljske knjige ne ograničava se samo na verbalne oblike). Autorica podjednako govori o »dječjim tradicijama« bilo da se radi o finskom gradu ili selu; štoviše, ona smatra da finški dječji folklor može poslužiti kao primjer suvremenog evropskog dječjeg folkloru, odnosno da on ima iste značajke kao i dječji folklor drugdje u Evropi.¹⁵

Ovo ukazivanje na širinu pojave moglo bi izazvati i nevjericu; mene je impresioniralo što sam u repertoaru male dječje grupe iz Zagreba u pojedinim slučajevima naišla na pojave analogne onima iz Poljske i Finske.

JEDNO DIJETE I DJEČJA GRUPA

Susrećući se s folklorom profesionalno, kao etnolog, ne sjećam se da sam ranije razmišljala o ulozi folkloru u mom privatnom životu, u životu moje obitelji. Tek kad sam postala majka, u prvim godinama života moje djevojčice, počela sam primjećivati kako usmene tradicije imaju, doduše malu, ali ipak određenu ulogu u njenu odgoju, kako pored ostalog uči i neke folklorne sadržaje. Kasnije, kad je djevojčica krenula u dječji vrtić i zatim u školu, na moje čuđenje, bilo je toga sve više. Kod moje djevojčice i njena dječjeg društva otkrila sam mali repertoar brojalica, rugalica, šala i drugih tekstova, pjesmica i igara, koje — koliko sam mogla utvrditi — nigdje organizirano ne uče, nego preuzimaju jedni od drugih. Razmjena tih sadržaja događa se među pojedincima i dječjim grupicama u dječjim vrtićima i školama, te u igri u susjedstvu, u parku i na igralištu, na izletima, logorovanjima, ljetovanjima i zimovanjima. I ne samo da međusobno uče, nego ponešto i stvaraju: kombiniraju i variraju, aktualiziraju sadržaje.

Taj odsječak dječjeg svijeta živi nekako samostalno, dobrim dijelom izvan domašaja i pažnje svijeta odraslih. Roditelji i pedagozi, ako i znaju da postoji, ne obraćaju mu mnogo pažnje. U slobodnoj i od odraslih nekontroliranoj

ranoj igri on preuzima vodeću ulogu, iako se toj djeci nudi i mnogo šta drugo, što uče u dječjim vrtićima i školama (općeobrazovnim, muzičkim i baletnim) i što im pružaju roditelji koji se njima podosta bave.

Djeca koju sam promatrala i u čije društvo pripada i moja djevojčica žive u središtu Zagreba, u lijepoj četvrti obiteljskih kuća. Rođena su 1970. i 1971. godine. Jezgra te dječje grupe nastala je kao društvo vršnjaka iz susjedstva. Odlaskom u dječji vrtić i školu grupa se širila prema individualnim naklonostima članova »jezgre«, kasnije se nešto suzila zbog separacije spolova i sve veće vezanosti na školsku sredinu (što je razumljivo jer ta djeca provode veći dio dana u školi, na tzv. cjelodnevnju nastavi).

Iako sam se začudila mnogo čemu što sam među tom djecom našla i mnogo se puta pitala: odakle im to, tko je to rasijao među njih? — ipak me pitanje porijekla ovdje ne zanima. Za zanimanje etnologa čini mi se odsudnijim način na koji taj sadržaj živi, kako cirkulira među svojom publikom uz njeno aktivno i kreativno sudjelovanje, prenosi se u direktnom i osobnom kontaktu među pojedincima i malim dječjim grupama, kroz više generacija, i to kao dječja potreba i zabava (koja sigurno ima i višestruko korisnu odgojnu ulogu).¹⁶

Na tom malom, meni bliskom primjeru uvjerala sam se kako se uči i prenosi na nepredvidive načine, kako su neočekivani putovi kulturnih utjecaja. Rijetko sam mogla sa sigurnošću utvrditi od koga je neka pojedinost potekla, tko ju je »lansirao« među djecu. Moji pokušaji te vrste izazvali su male rašomonske zaplete ili su se vrtjeli u krugu. Zbunjivala sam djecu i dosađivala im pitanjem — od koga ste to naučili? — pa sam od njega često i odustajala, zaključivši da su igre djeci njihova zajednička svojina; brzo zaboravljaju što ih je tko naučio a što su sama dodala.

Činilo mi se da bi objavljivanje mojih zapažanja i zabilježene građe moglo biti korisno, bar kao informacija i poticaj. U nemogućnosti da se upustim u opsežnije istraživanje (određenog područja, većeg broja djece i svih relevantnih tema) odlučila sam se za pogled koji naoko izgleda »privatan« — to je pogled kroz moju djevojčicu, kroz sadržaje koje je ona usvojila do svoje osme godine, dakle kroz jedan individualan repertoar. Takav »privatni« pogled ima prednost u tome što omogućava da se zapaze sadržaji koji bi u manje intenzivnom kontaktu mogli promaknuti i da se bar za određene pojedinosti utvrdi izvor i prati put prenošenja.

Međutim, taj repertoar nije isključivo individualan, jer ga većim dijelom poznaju i grupe djece kojima je djevojčica u pojedinim razdobljima (ili istovremeno) pripadala: grupe vršnjaka iz susjedstva, dječjeg vrtića i prvog razreda osnovne škole.

Štoviše, isti repertoar javlja se i na širem prostoru i u određenom vremenskom rasponu. On se potvrđuje i kod drugih dječjih grupa i pojedinaca, a može se pratiti i njegova pripadnost nizu dječjih generacija. Kako će se vidjeti kasnije u ovom članku, nakon moga »privatnog« istraživanja uslijedilo je i manje komparativno istraživanje, koje omogućuje šire uočavanje pojave

i donošenje određenih zaključaka. Pokazalo se da je repertoar Jelenine grupe iz vremena prve školske godine poznat i drugim dječjim grupama u Zagrebu i izvan njega, i to kroz više generacija. Određene pojedinosti potvrđuju se i u starijim zapisima dječjeg folkloru, u etnološkoj literaturi s početka stoljeća.

U obitelji

Prve tri godine života moja djevojčica Jelena provela je u našem domu, uz roditelje i povremene kontakte s članovima šire obitelji, te uz dvije žene koje su određeno vrijeme pomagale u kućanstvu. Prema sjećanju i magnetofonskim snimkama rekonstruirala sam koje je folklorne sadržaje naučila u to vrijeme i od koga. Moguće je da je toga bilo i više, jer tada nisam tome obraćala veću pažnju (magnetofonske snimke načinjene su za uspomenu na razvoj djeteta).

Započinjući malu rekonstrukciju tih prvih godina, moram najprije priznati da se svojim poznavanjem dječjeg folkloru nisam znala koristiti u odgovoru svoje kćeri; od mene nije naučila ništa.(!) Ni njen otac nije se istakao u tom pogledu; ipak, ustanovila sam prema snimkama da je od njega naučila poznatu brojalicu *Eci peci pec*, te da ju je u vrijeme kad se borila s izgovorom r poticao da vježba izgovarajući *Riba ribi grize rep*. Od mog oca djevojčica je naučila tri igre, kojih se otac sjećao iz svog djetinjstva provedenog u Konavlima. Prva se igra tako da se na nekoj podlozi (na stolu ili na potkoljenici) slaže ruka na ruku, dlan na nadlanicu, uz izgovaranje pjesmice:

Muse,	(1. igrač 1. ruku)
tandaluse.	(2. igrač 1. ruku)
Di si bila?	(1. igrač 2. ruku)
U dunda Marina.	(2. igrač 2. ruku)
Ča si dobila?	(1. igrač izvuče 1. i stavi je na vrh)
Kruva i vina.	(2. igrač izvuče 1. i stavi je na vrh)
Mus, mus, mus, mus, mus! ¹⁷	(igrači se udaraju rukama na svaki mus).

Druga je igra **Tovar gre**: nacрта se na papiru ili na zemlji po jedna crta za svakog igrača. Jedan igrač štapićem dotiče jednu po jednu crtu redom i svaki put kaže: *Tovar gre*. Drugom se igraču zavežu oči i on odgovara: *Neka gre!* — ili kaže: *Veži ga tud!* — kad pretpostavlja da štapić ne pokazuje njemu namijenjenu crtu. Tada ga onaj sa štapom pita: *Koliko?* — što znači koliko će kaznenih udaraca dobiti onaj na čijoj se crti zaustavio štapić.¹⁸

Treća je igra **Leti, leti**... Svi igrači ispruženim kažiprstima lupkaju o rub stola sve dok jedan igrač izgovara riječ *leti*; iznenada on kaže što *leti*, npr. *ptica*, i istovremeno visoko digne ruke. Ostali igrači moraju također podići ruke; tko pogriješi, zamjenjuje onoga koji govori. Pogriješiti se može i tako da se ruke podignu kad izgovorena riječ označava nešto što ne može letjeti, npr. *kuća*; igrač koji govori nastoji prevariti suigrače i on svaki put diže ruke bez obzira na to što će izgovoriti.

Sjećam se da je u to doba djevojčica znala i neke igre prstima ruke; hvataju se po redu prsti od palca do maloga prsta i za svaki se govori šaljivi tekst (što taj prst radi), mali prst se malo jače stisne ili protrlja. Ne sjećam se teksta ni tko je to Jelenu naučio.¹⁹

Također ne znam tko ju je nasmijavao »hodajući« kažiprstom i srednjakom od trbuha prema vratu govoreći: »Ide buba mara, ne zna gdje bi stala. Gili, gili...« Na zadnje riječi dijete se škaklja ispod grla ili drugdje. Djevojčica se jednako veselila da tako nasmijava druge, kao i da se to čini njoj.

Netko ju je naučio prve stihove pjesme **Oj, Jelena, Jelena, jabuko zelena**, a netko pak poznati tekst koji se govori pužu:

Puž, muž,
kaži roge van,
da ti kuću ne prodam,
staroj babi za duhan.²⁰

Svakako, ne vrijedi istraživati tko je na djetinji bezrazložan plač uzvratilo ne baš otmjenom rugalicom:

Plaćko goni goveda
i babinu junicu,
pa joj puše u guzicu.²¹

Već sam spomenula da su dvije žene, koje nisu bile članovi obitelji, nego su pomagale u kućanstvu, u prve godine Jelenina života unijele neke sadržaje koje u obitelji ne bi bila dobila. Prva, Z., žena četrdesetih godina, rođena i odrasla na zagrebačkoj periferiji, bila je prisutna kad je djevojčica počela govoriti. Sjećam se kako je pjevušila neke riječi i kratke tekstove kojima je bila svrha da potaknu dijete na govor, popraćene nekim pokretima ili »cupkanjem« djeteta na koljenima. Nisam ih, nažalost, bilježila, ali mislim da je jedan od njih bila pjesmica koju je Jelena rado pjevala kad je imala dvije godine:

Tancuj, tancuj, Maruška,
udala se za Miška.
Miško nema novaca,
da ti kupi konaca.
Da sašiješ bluzu
da pokriješ guzu.

Kasnije, iz Z-ina »repertoara« djevojčica je dugo pamtila tekstove koje donosim:

Maco, maco mala,
ti si nešto fkrala.
U smočnici mleka,
sad te mama čeka.
Šibom će ti dati,
a ti maco pati.

Ringe, ringe, raja,
 puna zdela jaja.
 Jaja smo pojeli,
 zdelu smo potrli.
 Cifer, cafer, puter, kafer,
 tulu lulu lu.²²

* * *

Ligice na pašu.
 Nejdemo!
 Zašto?
 Bojimo se vuka.
 Gdje je?
 U šumi.
 Što radi?
 Loži vatru.
 Za koga?
 Za nas!!

*

* * *

Išo medo u dućan,
 nije reko dobar dan.
 Šic, medo, van!²³

* * *

Pliva guska preko Save,
 nosi pismo na vrh glave.
 U tom pismu piše:
 ne volim te više.²⁴

* * *

Nini, nani, na zelenom bregu,
 gdi se guske legu.
 Jednu gusku zaklali
 svi su gorko plakali.
 A kad su je pojeli,
 svi su bili veseli!²⁵

Kad je Z-u zamijenila djevojka iz Bošnjaka u Slavoniji (rođena preko Save, u Bosni, i doseljena s roditeljima u Slavoniju), bilo je začuđujuće kako je djevojčica Z-in kajkavski brzo zanemarila i upinjala se da imitira govor novodošle M. Od M. se naslušala priča koje je M. donijela što iz Bosne što iz Slavonije i naučila je nekoliko pjesama: **Moj dilbere, Lijepi li su mostarski dućani, Bosa Mara Bosnu pregazila i Mehmeda majka budila.** Djevojčica je rado slušala priče, ali u toj životnoj dobi (2,5—3,5 g.) nije još bila sposobna da ih prepričava; zato ih nisam ni zabilježila, a danas više ne znam ni koje su to priče bile. Pjesme je naučila kazivati (recitirati), a pjevala ih je samo uz pratnju M. Oslanjajući se na vodstvo M., dosta je uspješno pratila te kom-

plicirane napjeve, pune ukrasa. Nasmijavalo nas je koliko se dijete trudilo da pri kazivanju imitira intonaciju govora (bosanskog), da pogodi dužine i akcente. Osobito je kod pjesme **Mehmeda majka budila**, varijante poznate balade o tri vještice,²⁶ bilo neobično slušati dijete kako reproducira taj njemu nerazumljivi sadržaj na način kao da izgovara neke čarobne formule.

Spomenute pjesme M. je također naučila usmenim putem, u krugu bosanskih doseljenika u Bošnjacima, a slušala ih je i sudjelovala u njihovu izvođenju i prilikom posjeta rodnom selu u Bosni (Vidovice). Te se pjesme mogu čuti i na radiju. Njihove tekstove, kako ih je naučila Jelena, donosim u prilogu.

Među djecom

S tri i pol godine Jelena je krenula u dječji vrtić. Njeni dotadašnji kontakti s folklorom ovisili su isključivo o utjecaju odraslih, njihovoj spremnosti i sposobnosti da joj ponude nešto od folkloru za djecu. Zbog djetetova uzrasta i općih životnih okolnosti, osobito zbog kratkotrajnih kontakata s drugom djecom, pod stalnom paskom odraslih, nije još bilo uvjeta da se u kontaktu s drugom djecom pojavi i dječji folklor. Odlaskom među djecu, u dječji vrtić, nastale su značajne promjene. S jedne strane, dijete je organizirano nastavilo »primati« folklor od odraslih: onaj koji su pedagozi odabrali kao pogodan u odgojne svrhe. S druge strane, djevojčica je postala član dječje grupe u kojoj je bilo prilike i za slobodnu igru i spontano komuniciranje s pojedinim vršnjacima i manjim grupicama djece. U tom spontanom druženju među djecom iskrsnuli su i novi sadržaji: rugalice, brojalice, šale — »štosovi«, koji očigledno nisu potjecali iz repertoara vrtićkog pedagoga.

Nažalost, ni tada nisam još počela sistematski bilježiti te sitnice, zato ovdje donosim ono što sam jednom prilikom, 1976. godine (zadnje godine u dječjem vrtiću), zabilježila od malog dječjeg društva koje se kod nas okupilo.²⁷ Nije toga mnogo: tri brojalice, dvije rugalice, dva dvostiha koji komentiraju televizijski program i jedan »štos« (kako to zovu djeca).

Brojalice:

1. En, ten, tore,
duboko je more,
a u moru kit.
Hajd' ti sada vrit!
2. U raketi lete tri pilota.
Jedan riše,
drugi piše,
treći ide van!
3. Ima jedan među nama
koji jede s prasicama

Jen, dva, tri,
to bi mogo biti
ti!

(Zapisi ritmova ovih triju brojčala nalaze se u prilogu broj 1, primjeri 1, 2 i 3.)

Rugalice:

4. Nino i Ninka,*
to su para dva. (zaljubljeni par)
Ljubili se, grlili,
sve do pola dva.
A kad dođe pola tri,
oni idu kakati!
5. Kiša pada, blato je,
Darko* ima svatove,
Tina* se nada
da će biti mlada.
Iza brda i planina
živi jedna Robertina,
koja nosi seksi gaće,
u kojima Darko* skaće.

Dvostihovi:

Jastreb voli Inu,
a Janušek Martinu!

U la paloma blanka
Dudek se sa Regicom sanjka!

»Štos«: Šala se sastoji u tome da se nekoga zapita: »Bojiš li se muhe?« Ako zapitani odgovori negativno, treba mu pljesnuti dlanovima ispred lica, na što će on sigurno trepnuti očima. Bude li tako, »šaljivčina« komentira: »Vidiš da se bojiš!«

Što je u ovom mini repertoaru zanimljivo? Kao što sam već rekla, veći dio očigledno nije potekao od vrtičkog pedagoga; djeca kažu da su to naučili od druge djece u vrtiću. Nijedan primjer nisam našla nigdje zapisan.²⁸ Sklonost za izražavanje rimom radi zabave, »necenzuriran« rječnik i dvosmislenosti (»sanjka«) iskazuju ove tekstove kao tipično dječje produkte, kakvi se obično (kod nas) ne bilježe. U spomenutoj poljskoj knjizi zapisan je tekst sličan mom zapisu br. 3, i to četiri varijante, od osoba iz četiri generacije (prabaka, baka, kćerka i unuka). Citiram varijantu najmlađe kazivačice:

(* Imena se mijenjaju prema potrebi.)

Jest tu jeden miedzy nami,
Co sie zesul kartoflami
Jest tu ten
Komu z tylka wyszedl tlen.²⁹

Zapisane rugalice također se mogu smatrati tipičnima; one spadaju u »tradiciju izrugivanja« — kako to naziva L. Virtaten, govoreći o sličnim rugalicama finske djece. Zasnivaju se na osjetljivom i djeci privlačnom odnosu spolova.³⁰

Dva dvostiha koji komentiraju naš aktualni televizijski program (1976. godine!)³¹ mogu se usporediti sa sličnim rimovanim reakcijama poljske djece na njihov televizijski program.³²

Zapisana šala ili »štos« zagrebačke djece odvodi nas pak na suprotnu stranu; varijantu nalazimo u našem tradicijskom repertoaru, u Langovu zapisu iz Samobora.³³

Sigurno nije bez značenja što se među neznatnim brojem gotovo slučajnih zapisa nalaze pojave analogne pojavama šireg evropskog područja, a s druge strane paralela s tradicijskim folklornim repertoarom našeg područja.

Tek kad je moja djevojčica bila u prvom razredu osmogodišnje škole, postala sam svjesna konstantne prisutnosti neočekivanih oblika usmene predaje u njenu dječjem svijetu; bilo je to onda kad me je nakon prvih nekoliko mjeseci provedenih u školskim klupama počela učiti neobične pjesmice praćene ritmičkim pokretima ruku. Bila je to prava zaraza među prvoškolcima (1977); kratke odmore među školskim satima i dobar dio slobodnog vremena provodili su pjevajući te pjesmice i izvodeći sekvence pokreta s ritmičkim udarcima ruku. Te neobične pjesmice potakle su me da svoju djevojčicu i njene prijateljice pažljivo promatram u trenucima igre.

Jeleninu dječju grupu sačinjavale su u to vrijeme tri prijateljice iz škole i susjedstva: Sanja G., Saša B. i Alenka M. Njihovoj četvorki, u školi i izvan nje, pridruživale su se djevojčice: Diana M., Loredana M., Željka V., Sanja J., Zdravka P. i Sandra C.

Osim spomenutih pjesmica i drugih igara, o kojima ću govoriti kasnije, nastojala sam utvrditi koje su sve folklorne sadržaje ta djeca naučila do osme godine života.

Mnoge su mi stvari sigurno promakle jer ih nisam zapazila ni zapisala u trenutku kad su bile aktualne. Zbog tog »zakašnjanja« bilo je još teže utvrditi koje su pojedinosti doista preuzete dječjom predajom, a koje su došle među djecu posredstvom pedagoga (odgajateljâ, nastavnika muzičkog odgoja, učiteljâ). Treba, naime uzeti u obzir da se u odgojnom radu s djecom predškolskog uzrasta pedagozi služe i folklornim materijalom, i to najviše dječjim pjesmicama, zagonetkama i pitalicama, te brojalicama, a nađe se i poneka igra iz tradicijskog repertoara; za školski uzrast upotrebljavaju se još i priče, poslovice i pjesme koje nisu dječje po namjeni. Folklorna građa znatno i, čini se, efektno služi u muzičkom odgoju predškolske i školske djece; priručnici koji uključuju folklorni materijal osobito su učestali od 1957. godine.³⁴

Brojalice

Pedagozi su, čini se s pravom, posegnuli za brojalicom smatrajući je pogodnom za primjenu u odgojnom radu. Međutim, brojalice izdvojene iz konteksta (igre), i kad daju dobre rezultate u odgojnoj primjeni, za djecu prestaju biti »njihove«. Primijetila sam da od pedagoga naučene brojalice rijetko upotrebljavaju u slobodnoj igri i u njihovoj pravoj funkciji, nego ih mogu reproducirati kao pjesmice ili skandirane tekstove. S druge strane, pedagozi za svoje svrhe »biraju« brojalice; razumljivo je da oni ne mogu posredovati u širenju brojalica s »nepristojnim« tekstovima. Na taj se način pruža mogućnost da bar za one »nepristojne« brojalice pouzdano možemo pretpostavljati da su pravi primjeri dječjeg folklor.

Na obilatu upotrebu brojalica i druge folklorne građe u odgojnom radu u Zagrebu (a i mnogo šire) značajno je utjecala Elly Bašić, muzički pedagog, svojim radovima (vidi bilješku 2), a i posredstvom svojih učenika i sljedbenika koji djeluju na muzičkim i općeobrazovnim školama.

Djeca iz Jelenine grupe znaju dosta brojalica; učili su ih u dječjem vrtiću i školi, a mnoge su došle i drugim putovima. Prve školske godine, u osnovnoj školi »Ivan Goran Kovačić«, naučili su nekoliko brojalica od profesorice muzičkog odgoja koja je sljedbenica E. Bašić; te brojalice nalaze se i u spominjanoj zbirci E. Bašić (vidi bilješku 2). Od ukupno sto devedeset i sedam zapisa te zbirke sto trideset ih je locirano u Zagreb; učinilo mi se zato relevantnim pogledati što je od tih zapisa poznato Jeleni.

Najprije nešto o zbirci: u njoj nisu odvojene brojalice od rugalica, a ima i tekstova koji nisu ni jedno ni drugo. Neke od ovih posljednjih lako je izdvojiti, npr. prepoznatljive dijelove dječjih i drugih pjesama. Takvih je bar četrnaest, a s priličnom sigurnošću može se od brojalica odvojiti dvadeset rugalica, tako da preostaje devedeset i šest brojalica. Tih devedeset i šest brojalica može se svesti na samo pedeset i jednu, jer su preostalih četrdeset i pet varijante. Od te pedeset i jedne brojalice dvadeset osam ih se javlja samo jednom (jedan zapis od jednog kazivača), a ostale dvadeset tri dolaze u više zapisa, odnosno varijanata, i to od dva do najviše šest.

Dakle, od pedeset i jedne brojalice iz zbirke E. Bašić, zabilježene u Zagrebu, moja djevojčica poznaje njih devet, a od dvanaest rugalica (toliko ih preostaje kad se od zabilježenih dvadeset odbiju varijante) poznaje dvije. Od preostalih zapisa, koji po mom sudu nisu ni brojalice ni rugalice, djevojčica poznaje samo jedan, i to kao dječju pjesmicu koja prati jednu pokretnu igru, a naučila ju je u dječjem vrtiću (»Ide mačka pokraj tebe...«).

Zanimljivo je da se među brojalicama koje djevojčica poznaje nalaze i dvije koje su u zbirci zabilježene u najviše varijanata: **Došo medo u dućan** (šest) i **Pliva patka preko Save** (5). No te je brojalice Jelena naučila još kod kuće, što svjedoči da su vrlo poznate. Ne donosim zapise ritmova tih brojalica jer ih djevojčica nije naučila ni izvodila u njihovoj pravoj funkciji — kao brojalice. Tekstovi i ritmovi svih drugih ovdje spominjanih brojalica nalaze se u prilogu broj 1. Od kuće je znala i **Eci, peci, pec**, tekst koji se ta-

kođer nalazi u zbirci. Za dvije naredne brojalice iz zbirke E. Bašić Jelena se sjeća da ih je naučila u dječjem vrtiću, a to su: **En, ten, tinj i Išo medo u šumicu**. Varijante koje zna Jelena razlikuju se u pojedinostima od zapisa iz zbirke. Tri brojalice iz zbirke: **Jedan, dva, do neba, Tramvaj juri ulicom i Tri mesara buhu klala**, Jelena je naučila u školi od spomenute profesorice muzike; one su identične zapisima iz zbirke (br. 1, 7, 34).

Deveta je brojalica **Sjela baba u balon**; dvije varijante koje Jelena zna ne odgovaraju u potpunosti nijednom zapisu iz zbirke (br. 43, 44, 176). Zato ih donosim u cijelosti:

Sjela baba u balon
da se vozi u London.
U Londonu kupi griz
da se vozi u Pariz.
U Parizu kupi zvečku
da se vozi svome dečku.
Dečko kupi gramofon
da joj svira: din, dan, don.

Sjela baba u balon
da se vozi u London.
U Londonu kupi griz
da se vozi u Pariz.
U Parizu kupi ružu
da se vozi svome mužu.
Muž joj kupi gramofon
da joj svira: din, dan, don.

Prva četiri retka ista su u svim varijantama. Ni u jednom zapisu E. Bašić ne javlja se tekst o **dečku**, odnosno **mužu**, a samo u jednoj (u zbirci br. 43) isti je tekst zadnjeg retka, ali se ritam razlikuje.

Pored ovih devet bilježim još četiri brojalice, koje, koliko sam mogla ustanoviti, djeca nisu naučila od pedagoga. Njih nema u zbirci E. Bašić. Značajno je i to da one među djecom žive svojim pravim životom, kao sastavni dio igre.

Huk!
Ete pire,
za papire,
crna vrana,
zvrk!

Okoš bokoš,
prдне kokoš.
Pita Baja:
kol'ko tebi, sinko, treba jaja?

Prva je brojčalica bila u upotrebi prve školske godine (1977/78). Prva riječ popratni se naglašenim pokretom ruke prema dolje, ispred sebe, poput udarca; dalje se na svaku riječ pokazuje rukom na pojedine igračice redom.

Druga brojčalica izvodi se tako da sve igračice drže pred sobom stisnute šake; ona koja izgovara tekst počinje tako da udari stisnutom šakom najprije u svoju bradu, pa po svojoj drugoj šaki, a zatim redom udara po šakama suigračica. Ona igračica na koju padne zadnji udarac, tj. na kojoj završi pitanje: »Kol'ko tebi sinko treba jaja?«, mora kazati neki broj. Ovisno o broju koji izabere toliko još udaraca slijedi, tako da onaj na čiju šaku padne zadnji udarac povlači šaku iz igre. Na taj način iz daljeg »razbrajanja« otpadaju pojedine igračice.

Druge dvije brojčalice razlikuju se od prethodnih, pa im taj naziv sasvim i ne odgovara.

Par nepar,
bi-im ba-am
bus!

Si-ik sa-ak
suk!

Na zadnji slog prvog teksta dvije suigračice naglim pokretom ispruže po jednu ruku, tako da po želji neke prste ispruže, a druge skvrče; zbroj ispruženih prstiju odlučuje tko je dobio, a tko izgubio — par ili nepar, ovisno o prethodnom dogovoru kome pripadaju parni, a kome neparni brojevi. Tekst ne služi za »razbrajanje«, nego kao priprema i znak za pokret ruku; rezultat tog pokreta odredit će prvenstvo u igri. I takav, dakle, tekst služi za određivanje prvenstva u igri kao i brojčalice.

Slično je i s drugim tekstom. Pomoću njega se između četiri suigračice određuju parovi. Igračice ispruže svaka po jednu nogu tako da im se prsti dodiruju (pri tlu); na posljednji slog (suk!) svaka igračica može promijeniti položaj noge (npr. odignuti prste ili povući nogu natrag) ili je zadržati u početnom položaju. Ako dvije i dvije igračice naprave isti pokret, postaju parovi. Ako se to ne dogodi u prvom pokušaju, sve se ponavlja dok se ne sastavi bar jedan par, a preostale dvije čine drugi par. Na isti se način može odrediti i redoslijed igračica u igri, tako da prva bude ona koja prva učini pokret različit od ostalih; daljim ponavljanjima određuje se svaka slijedeća igračica.

Brojčalice traju kao neka moda — ograničeno vrijeme. Pojave se, nauče, upotrebljavaju neko vrijeme i onda ih istisne neka nova brojčalica. Istodobno su u upotrebi najviše tri-četiri.

Rugalice

Od rugalica koje je zapisala E. Bašić potvrđuje se ona poznata:

Tužibaba Reza,
dobiš komad mesa.
Tužiš još,
dobiš još!

Jelena i njene prijateljice komentirale su upotrebu tog teksta ovako: »... to kad nekome nismo prijateljice!«

Poznat im je i tekst namijenjen pužu: **Puž, muž**, (vidi na str. 42. ovog teksta).

Zapisala sam i neke vrste rugalicu čijeg se prvog dijela sjećam iz djetinjstva, a koja služi djeci kao odgovor na neko predbacivanje:

Je l' ti krivo?
Ako ti je krivo,
popij konjsko pivo.
Ako ti je žao,
reci konju zdravo!

Evo još jednog primjera, u kojem se javlja česta tema dječjih šala: fekalije.

Krava pravi zaokret,
Mira* leti u klozet.
U klozetu nešto šuška,
to Mira govna njuška.
Ljudi hoće da je spase,
ona tvrdi da je prase.

Zagonetke

Zagonetke također spadaju među folklorni materijal koji odrasli obilato nude djeci, počevši od roditeljskog doma do pedagoga u predškolskim i školskim ustanovama. Zagonetke se obilato primjenjuju u odgojnom radu, što se vidi i iz priručnika i udžbenika. Nisam ni pokušavala utvrditi koje sve zagonetke poznaje Jelena i njene prijateljice. Želim napomenuti samo dvije stvari o zagonetkama. Prvo, primijetila sam da se djeca znaju zabavljati nazmjernično smišljajući i odgonetavajući zagonetke. Jelena i danas često traži da ona postavlja zagonetke meni, a ja njoj, i to ne neke poznate i naučene, nego je potrebno improvizirati i smišljati uvijek nove. Drugo, zagonetke koje je djevojčica učila u dječjem vrtiću i školi bile su dvije vrste: jedne očigledno

(* ime se mijenja prema potrebi.)

potječu iz našeg tradicijskog repertoara zagonetki, a druge su novijeg postanka (kao npr. zagonetke o telefonu i avionu). Izgleda da su se od polaska u školu među djecom počele javljati i druge vrste zagonetki i da one pripadaju suvremenom dječjem folkloru. Zapisala sam samo jedan takav primjer, ali se on može varirati. To je zagonetka — pitalica:

Što je to: Crveno je i vozi se gore-dolje?
(Paradajz u liftu)

Bijelo je i vozi se gore-dolje?
(Duh u liftu.)

Takav tip zagonetki u poljskom dječjem folkloru D. Simonides naziva apstraktnim zagonetkama.³⁵

Dodajem ovamo šaljivu pitalicu iz Jelenina repertoara, koja zahtijeva pažljiv odgovor:

Ti si ti,
ja sam ja.
Tko je luđi
od nas dva?

Zabavljanje rimama

Iako se brojalice i rugalice većinom sastoje od rima i služe djeci za zabavu, ja sam ih ipak prethodno izdvojila da bi se lakše mogle usporediti sa starijim zapisima. Igra riječima, osobito rimama, bez sumnje je omiljela dječja zabava. U knjizi L. Virtanen, u poglavlju s istim naslovom kao i ovdje (*Fun with rhymes*), brojalice su svrstane kao *Game rhymes* (Rime uz igru).³⁶

U spominjanoj knjizi poljske autorice D. Simonides također se opširno govori o dječjim rimama, a mnoštvo primjera svrstano je prema njihovoj namjeni i karakteru (rime za zabavu, satirične rime i druge). Među satiričnim rimama u podgrupi s naslovom *Prowokanki*³⁷ nalaze se primjeri slični nekima iz repertoara Jelenine dječje grupe.

Provokacija se sastoji u tome da jedno dijete traži od drugoga da kaže određenu riječ, na koju će zatim »provokator« nadovezati šaljivu rimu. U Poljskoj kao i kod nas »tražene« riječi mogu biti brojevi, a ta igra riječima odvija se uvijek po istom postupku:

Reci: pet!
Pet!
Ideš s dečkom na balet!

Reci: osam!
Osam!
Nos ti posran!

Reci: devet!
 Devet!
 Popiškió si se u krevet!

Osim brojevima »provocira« se i drugim riječima. Zapisala sam ove primjere:

Reci: šiba!
 Šiba!
 Tata ti guzicu riba!

Reci: kuća!
 Kuća!
 Tata ti u zahodu ruča!

Reci: lampa!
 Lampa!
 Mama ti guzicu štampa!

I u Finskoj i Poljskoj, kao i kod nas, u primjerima s formulom »Reci X« česta su meta izrugivanja roditelji.³⁸

Među »provokacije« s namjerom da se namagarči drugo dijete mogla bi se uvrstiti i naredna dva primjera iz Jelenina repertoara:

Znaš kaj se desilo?
 Govno se obesilo!

Znaš jedan vic?
 Otkopčan ti je šlic!

Kad dijete na neko pitanje odgovori »neću« ili »hoću«, to je dobra prilika da mu se podvali šaljivom rimom:

Neću!
 Glava ti u smeću!

Hoću!
 Glava ti u voću!

Očigledno je mnogo gore prošao onaj koji je rekao »neću«; izgleda da bi moglo biti točno tumačenje D. Simonides da se u takvim slučajevima radi o nekoj vrsti korekcije govora u smislu pristojnog i nepristojnog.³⁹ Slične primjere u dječjem folkloru Finske L. Virtanen nazvala je: **Trikovi na račun nesmotrenosti.**⁴⁰

Pisane rime

Većina Jeleninih prijateljica, kao i ona, imaju **spomenare**. To su lijepo uvezane bilježnice, koje se izrađuju i kupuju upravo za tu svrhu. Djeca ih međusobno izmjerjuju i u njih upisuju svoje priloge za uspomenu — **spo-**

men. Evo nekoliko najčešće i najradije ponavljanih tekstova iz **spomenara** Jeleninih prijateljica i njena:

Kada vidiš cvijetak
da kraj puta vene,
ti spusti jednu suzu
i sjeti se mene.

Kad vidiš da kraj puta cvijetak vene,
ti se sjeti mene i moje uspomene.

Ovo cvijeće nek' ti reče
koliko ti želim sreće!

(varijante: **Ova dama,**
ovaj sladoled, ova curica

— ovisno o tome što se nacrtala)

Kad se popnem na brežuljak,
izgledat ćeš k'o patuljak.
Tad se sjeti mene
i moje uspomene.

Ti si šećer a ja led, (varijanta: . . . a ja med)
pa smo skupa sladoled.

Kada vidiš dudu,
reci joj hvala
jer ti je trebala
kad si bila mala.

Spomenari se oslikavaju (cvijeće, ljudski likovi, likovi iz dječjih priča i dr.) i zavrću se uglovi na listovima — prave se »uši«, kao što se uvijek činilo. Na preklopljenom uglu može se napisati: »Otvori!« ili: »Ne otvaraj!« Ispod »uha« čeka podvala, tamo piše: »Be-be, znatiželjno magare!« — ili: »Znatiželjna baba!« Nekad gornji natpis: »Tko otvori... ima s druge strane ugodniji nastavak: »tebe voli!«

Međutim, u toj »staromodnoj« dječjoj zabavi sa **spomenarima** nađe se i ovakav »biser« kao da je reklamni slogan:

Kalodontom peri zube
da te dečki bolje ljube!

Šaljiva kazivanja

Nekoliko primjera šaljivih kazivanja koje ovdje donosim transkribirani su s magnetofonske vrpce, doslovno prema Jeleninu kazivanju. Djeca ih smatraju vicevima. Mislim da su ih usvojila kao prvoškolci; u to doba (1977) ja sam ih čula i snimila.

VOZAČ I »FIĆEK«

Išo ti vozač sa »Fićekom« u grad. I parkirao ti na krivo mjesto. I kad se vratio iz dućana, pita ti taj vozač milicajca: — Di je moj »Fićek«? — A milicajca kaže: — Odnio ga pauk!* — A vozač kaže: — Nisam ja došao sa muhom da mi je pojede pauk! —

O KRAVI

Išo ti jedan striček sa kravom u grad. I privezao ti kravu za tramvaj — mislio je da je pokvaren. I otišo ti on. On ti priče s jednim gospodinom. I kad se vratio, vidio nema tramvaja i krave. I on ti ide tražiti po cijelom gradu. Dođe ti on u jednu sobu gdje je bio bračni par. I sakrije se pod krevet. I muž je rekao ženi: — Vidim ti čitav svijet u očima! — A on ispod kreveta je rekao: — Vidiš li moju kravu? —

O PUDLICI

Imala ti jedna žena pudlicu. Imala tri zahoda. I došli su joj gosti, a pudlica se zvala **Vidim te**. I izgubila ti se pudlica u nekom zahodu. A jedan gost je išao u WC. I kaže, ova teta viče: — **Vidim te!** — A gospodin iz zahoda kaže: — Kako me možeš vidjeti kad su mi zatvorena vrata? — A žena opet: — **Vidim te!** A ovaj striček kaže: — Pa kako me možeš vidjeti... ne možeš vidjeti kroz ključanicu. — A ova žena opet: — **Vidim te!** — A gospodin taj uđe, jer je bio onaj sa rupom zahod, i on ti uđe u kanalizaciju unutra i kaže odozdo: Valjda me sad više nećeš vidjeti! —

U poljskom dječjem folkloru anegdote o motorizaciji, prema klasifikaciji D. Simonides, čine zasebnu grupu šaljivih pripovijedanja. Zanimljivo je da je i tamo najviše takvih priča nastalo na račun poljskog »fićeka«, automobila Fiat 126 P.⁴¹ I priča o pudlici ima paralelu u poljskom dječjem folkloru. I tamo nastaju komične situacije zbog dvoznačnih riječi, također zbog psa jedne gospođe koji se zvao **Vidim vas**.⁴²

Priča o čovjeku pod krevetom koji pita za svoju kravu modernizirana je i urbanizirana varijanta (detalj o tramvaju!) poznate međunarodne priče tipa Aarne-Thompson 1355B, gdje skriveni pastir pod krevetom, u kojemu se nalazi preljubnica s ljubavnikom, pita o svome izgubljenom teletu.⁴³

Djeca iz Jelenine grupe znaju dosta viceva; često točno znaju i od koga su ih čuli. Od svega ponuđenog djeca odabiru prema nekim svojim kriterijima, tako da uvijek imaju na repertoaru nekoliko njima »najboljih«. Snimila sam nekoliko viceva, ali se nisam upuštala dalje, jer vjerujem da bi se o toj temi moglo nešto zanimljivo kazati tek nakon iscrpnijeg istraživanja. Radi ilustracije donosim samo jedan vic, koji je određeno vrijeme bio omiljen u Jeleninu društvu. Glavno lice je Bobi; vicevi o Bobiju i Rudiju spadaju među one koje djeca osobito vole.

* »Pauk« je vozilo koje prometna milicija upotrebljava za odvoženje nepropisno parkiranih automobila.

Takmičili ti se Amerikanac, Francuz i Bobi tko će duže izdržati u jednoj zatvorenoj prostoriji, gdi uopće nema zraka ni prozora, a da je unutra tvor onaj smrdljivi. I Bobi ti izdrži jedan sat, Amerikanac tri sata, Francuz pet sati, Bobi deset sati, i tako dalje, i onda ti iz Bobijeve sobe izađe mrtvi tvor. Znaš zašto? Zato jer je bila Bobiju smrdljiva čarapa!“

Pjesmice uz pokret

Riječ je o samo pet pjesmica. Dvije imaju smislen tekst (ali se međusobno značajno razlikuju po duljini), a tri su sastavljene od iracionalnih riječi.⁴⁵ Evo najprije tekstova:

1. Pošao Paja u Karoline,
pa se je vratio bez mandoline.
Bum, čike, čike, bum, čike, čike,
bez mandoline.

2. Tiho teče Misisipi.
Apačko je jedno pleme.
U dolini r'jeke te
apačke su kolibe,
pune sreće i ljubavi.

Tamo živi Indijanac,
hrabar kao Meksikanac.
Indijanku volio,
za nju dao život svoj,
al' je ne da poglavica.

Skupiše se dijelo pleme.
Poglavica na to reče:
Hej, ti mladi momčiću,
preplivaš li rijeku tu,
Indijanka bit će tvoja.

Valovi se skupiše,
mladog momka nestaše,
utopi se ljubav žarka.

Svake nove godine,
ona je dolazila,
da posjeti grob zeleni.

Tiho teče Misisipi.
Apačko je jedno pleme.

U dolini r'jeke te,
apačke su kolibe,
pune tuge i žalosti.

3. O moni moni ma
akademija fizi fa
fizi fa fa fa
kopen ha ha ha.

Uní epe epe epe
uni cepe cepe cepe
uni au au au
miki mau mau mau.

4. Don don bejbi
ča ča o lorison.
Šime šime okopa,
šime šime a a.

5. Anda d lejbi
anda d si bum bum bum
tu laj fo meuvi
tu laj fo si
bat ja no meuvi
o o o meuvi
o o o meuvi
o o o si
bum bum.

Rečeno je da se ove pjesmice izvode uz ritmički naglašene pokrete ruku. Najčešće je to pljeskanje, odnosno udaranje dlanovima na razne načine. Nekoliko takvih pokreta (udaraca) složeno je u kratku frazu od tri ili četiri pokreta, koja se ponavlja do kraja pjesme. Udarci i ponavljanje fraze pokreta čine i ritmički i dinamički snažnu pratnju pjesmi; štoviše, ritam pokreta nosi i upravlja pjesmom. Rekla bih da je element ritma pokreta najizražajniji u tim izvedbama i da on djecu najviše oduševljava; tekst i napjev čini se da su u drugom planu.

Pjesmice se izvode na dva načina: u paru ili u grupi (od tri i više) koja formira krug. U prvom slučaju usklađuju se samo dvije igračice, a u drugom čitava grupa, odnosno svaka igračica surađuje s dvije susjedne igračice. Pri izvedbi važno je paziti da se ne pogriješi u tekstu ili u pokretu. Pogreška u tekstu je manje važna; obično sigurnija igračica nametne svoj tekst, odnosno »izgura« do kraja. Greška u pokretu se teže ispravlja i često dovodi do prekida igre, osobito kad se igra u paru. Kad ih igra više, igračica koja je pogriješila nastoji »uloviti« slijed pokreta drugih. Velik broj igračica povećava i mogućnost greške i stvara problem usklađivanja; primijetila sam da djeca nastoje da ih ne bude više od četiri-pet.

Najkarakterističniji pokreti su razne vrste pljeskanja, tj. udaranja dlanovima: dlanom o dlan, te dlanom o rame ili bedro. Rjeđi su pokreti vrtnje dlanova jednog oko drugog, udaranje (»tuckanje«) šakama o dlanove partnerice i dodirivanje (poput škakljanja) prstima o dlan suigračice; ovi pokreti ritmički su i prema broju rotacija odnosno doticaja prilično proizvoljni.

Karakterističnim pokretima pljeskanja odnosno udaranja igračica može udariti dlanom vlastito rame, bedro ili drugi dlan, a može te udarce izmjenjivati i s jednom ili dvije suigračice. U igri u paru dvije igračice stoje sučelice i izvode različite kombinacije pljeskanja i udaranja dlanom; pritom se izmjenjuju doticaji s partnericom i udaranje o vlastito tijelo. Kad se igra izvodi u krugu, doticaji se izmjenjuju s dvije partnerice, jednom s lijeve i drugom s desne strane, kombinirani još s udarcima o vlastito tijelo.

Da bih uz notni zapis napjeva i zapis ritma pokreta na najkraći način donijela i zapis pokreta, izmislila sam znakove za pojedine pokrete i potpisivala ih pod zapis ritma pokreta.⁴⁶ Objašnjenje znakova nalazi se uz priloge.

Ove pjesmice kolaju među zagrebačkom djecom već godinama. Ustanovila sam da neke od njih (**O moni, Don don bejbi, Tiho teče Misisipi**) poznaju i djeca novog naselja Galženica u Velikoj Gorici, djeca koja su u to naselje doselila 1975. godine iz različitih predjela Zagreba (Kustošije, Trnja, Maksimira, Savske ceste i dr.), što znači da su ih na različitim mjestima i naučila. U grupi iz Galženice bilo je šest djevojčica u dobi između deset i trinaest godina;* izjavile su da su pjesmice naučile u prvim razredima osnovne škole. Isto sam čula i od dviju djevojčica iz škole »Vladimir Nazor« (Petrova ulica); starija od njih krenula je u školu školske godine 1969/70. To znači da je potvrđeno sedam do osam godina »života tih pjesmica.

Svima trima zagrebačkim grupama djece zajedničke su tri pjesmice: **O moni, Don don bejbi** i **Tiho teče Misisipi**. Milla Auguština iz osnovne škole »Vladimir Nazor« poznaje i pjesmicu **Ande de lejbi**; čula ju je, ali je sama nije izvodila.

Pjesmicu **O moni**, s neznatnim razlikama u tekstu i napjevu, zapisala sam ljetos (1978) i na otoku Zlarinu od djevojčice Marine Cukrov, koja pohađa školu u Šibeniku (svakodnevno putuje brodom) i tvrdi da se pjesmica pjeva i u Šibeniku. Naišla sam baš u trenutku kad je Marina učila jednu drugu djevojčicu kako se pjeva i plješće **O moni**. Druga djevojčica živi u Svetozarevu (kamo se udala njena majka, Zlarinjanka). Marina poznaje i pjesmicu **Don don bejbi**, a i djevojčica iz Svetozareva zna tu pjesmicu iz svoga grada; varijanta iz Svetozareva ponešto se razlikuje u tekstu i pokretu. Kako se i varijanta iste pjesmice iz Galženice razlikuje od mog zapisa (br. 4) nastalog na osnovu izvođenja djevojčica iz Jelenine grupe, donosim sve tri varijante:

* Bile su to djevojčice: Renata Kmetec, Božica Janjetović, Višnja i Jasna Čepić, Renata Vnućec i Višnja Petrić.

Galženica

Don don bejbi
 ča ča o lorison.
Siju siju bejbi
 ča ča o lorison.
 šime šime okopa
 šime šime a a.

Zlarin (Šibenik)

Don don bejbi
 ča ča a lorisen.
Cvik cvik bejbi
 ča ča a lorisen.
 Šimi šimi akva pa
 šimi šimi a a.

Svetozarevo

Don don bejbi
 ča ča loris loris.
 Šimi šimi okopa
 šimi šimi a a.

Razlike u odnosu na zapis Jelenine grupe istaknute su drugačijim pismom. Nisam se upuštala u iscrpnije razmatranje razlika u napjevu i pokretu, samo napominjem da se varijanta iz Svetozareva u napjevu znatno razlikuje od ostalih. Sekvenca pokreta, koja se stalno ponavlja prateći pjesmu, razlikuje se kod svake grupe; ipak, to nisu neki drugi pokreti, nego ovdje opisani »zagrebački«, drugačije kombinirani.

Nešto drugačije, novo u pokretu pokazala je djevojčica iz Svetozareva. Pričala je da se u Svetozarevu i neke druge pjesmice izvode na sličan način. Sjetila se i pokazala, međutim, samo jednu, i tu nije mogla izvesti na pravi način, jer nije imala suigračicu. To i nije pjesmica, nego skandirani tekst sastavljen od iracionalnih riječi, a izvodi se u paru. Dvije djevojčice stoje sučelice dodirujući se dlanovima ispred sebe podignutih ruku; u tom položaju izvode niz brzih pokreta šake i podlaktice, na razne načine izvrću dlanove i dodiruju se, a na zadnju riječ završavaju laganim udarcem partnerici u trbuh. Kod tih pokreta značajniji je moment spretnosti i brzine negoli uloga pokreta kao ritmičke pratnje tekstu. Evo zapisa:

U za ge.
 No no no
 zage si si si
 zage no
 zage si
 zage nem po pi
 zage zigi zigi zi
 zage nem po pi
 zage zigi zigi zi
 zage nem po pi
 Vrc!

Marina je tvrdila da sličnu »pjesmicu« znaju i u Šibeniku, ali su pokreti drugačiji; navodno ju je vidjela u izvođenju drugih, ali je sama ne zna.

Jedna od djevojčica iz Jelenine grupe kazala mi je da zna od neke svoje prijateljice (izvan grupe) da se uz pjesmu **U sjenci pod palmama** također može pljeskati kao u njihovim pjesmicama; djevojčica nije pjesmu zapamtila, pa je nije mogla prenijeti svojim drugaricama. Međutim, Milla iz škole »Vladimir Nazor« znala je tu pjesmu; također i Marina sa Zlarina.

Tekst pjesme podsjeća na jednu popularnu pjesmu (šlager), ali se napjev razlikuje; značajno je da je djeca izvode uz pokrete rukama slične onima iz pet prvih pjesmica. Sekvence pokreta prilično su jednostavne: D Dd D D1 D D₂ ili samo D D₂ (vidi objašnjenje znakova u prilogu). Evo i riječi uz napomenu da nijedna djevojčica nije znala čitav tekst:

Zlarin

U sjenci pod palmama
ja te čekam, Lola,
iako znam da nećeš doć'
jer tako biti mora.
Madríde, Madríde,
glavni grad Španjola,
u tebi smo se voljeli
ja i moja Lola.
Dok je Lola plesala
tango ča-ča-ča,
u nju se zaljubio mladi...

Zagreb

U sjenci pod palmama
ja te čekam, Lora,
al' znam da nećeš doći
jer tako biti mora.
Lora je plesala tango u Parizu
u nju se zaljubio princ Valentino.
Lora je skinula sliku oficira
na njeno mjesto metnula sliku Valentina.

Izgleda da bi se među djecom moglo naći i više pjesama koje su u nekom »srodstvu« s popularnom zabavnom glazbom, osobito s nekim starijim »šlagerima«. Čini se da ih djeca preinačuju na svoj način: tekst zadržava dosta sličnosti, napjev se pojednostavi ili sasvim izmijeni, a uz to se doda ritmička pratnja pokretima ruku, najčešće pljeskanje dlanovima izvedeno u paru. Od takvih pjesama jednu mi je izvela i već spominjana djevojčica iz Svetozareva. Tekst glasi:

Na vrelom pesku pustinje te,
karavan će proći,
mladi panduri uzet će nju,
lancima svezanu.
Tu dobru ženu...

Stojeći u paru rukama se izvode pokreti: R₂ D₂ B₂ D₂

Slično je i s pjesmom čiji prvi stihovi glase:

Pepsiko, pepsiko⁴⁷
kad ćemo u Meksiko?
Nikada, nikada
jer ja nemam novaca.
Tko ima para
kupa se u moru,
a tko ih nema
doma u laboru.

Ove riječi, na melodiju koje se sjećam od prije mnogo godina (oko 1947), pjevale su mi djevojčice iz naselja Galženica; one su tvrdile da se »samo pjeva« bez pratnje pokretom. Međutim, doznala sam od kolegice Lj. M. da

kćerkica jedne njene prijateljice, djevojčica od pet godina, pjeva pjesmu koja također počinje riječima **Pepsiko, pepsiko, kad ćemo u Meksiko...** uz pljeskanje dlanovima; kako joj kod kuće nedostaje partnerica, ona traži od svoje mame da joj bude suigračica.

Počela sam govoriti o pjesmicama koje se izvode uz pratnju pokreta ruku, sve češće — ne bez razloga — upotrebljavajući izraz igra. Tekst, napjev i pokret u opisanim izvedbama zaista čine cjelinu koja se može zvati igrom, i to igrom za koju je potrebno više sudionika, a često može imati i publiku.

Pjesmice

Među djecom, međutim, postoje i pjesmice koje se samo pjevaju. Mislim ponovo samo na one koje se pouzdano nigdje organizirano ne uče. Jednog dana Jelenine prve školske godine iznenadila sam se kad sam čula djevojčicu da pjeva šaljivu pjesmicu koju sam i sama znala kao dijete:

I bio jedan pas,
i ukrao je kost,
i uhvati ga kuhar,
i otkine mu nos.
I sastase se psi,
iskopaše mu grob,
i postaviše spomen,
na kom je pisalo:
I bio...

Nije bila sasvim sigurna u melodiji ni u tekstu, ali mi je objasnila da je »štos« u tome da se pjesmica mora stalno ponavljati; i prema mome sjećanju to je bila glavna značajka te šaljive pjesmice. U ovom slučaju vremenski raspon u kojem se javlja ta pjesmica iznosi trideset godina.

U sve tri zagrebačke dječje sredine koje sam do sada spominjala poznata je jedna šaljiva dječja pjesmica čija je važna značajka što pruža mogućnost improvizacije, dodavanja na osnovnu formulu koja glasi: **Ja bi htjela da sam...** Donosim sva tri zapisa.

Jelenina grupa

Ja bi htjela da sam jedan mali slon.
Jer da sam jedan mali slon,
svirala bi saksofon.
Ja bi htjela sam jedan mali slon.

Ja bi htjela da sam dugonogi noj.
Jer da sam dugonogi noj,
ne bi kasnila na spoj.
Ja bi htjela da sam dugonogi noj.

Ja bi htjela da sam jedan krokodil.
 Jer da sam jedan krokodil,
 vozila bi romobil.
 Ja bi htjela da sam jedan krokodil.

Ja bi htjela da sam jedan paradajz.
 Jer da sam jedan paradajz,
 strpali bi me u špajz.
 Ja bi htjela da sam jedan paradajz.

Galženica

Ja bi htjela da sam mali paradajz.
 Da sam mali paradajz,
 strpali bi me u špajz.
 Ja bi htjela da sam mali paradajz.

Ja bi htjela da sam mala banana.
 Kad bih bila banana,
 dragoga bih varala.
 Ja bi htjela da sam mala banana.

Ja bi htjela da sam mali krokodil.
 Kad bi bila krokodil,
 vozila bi romobil.
 Ja bi htjela da sam mali krokodil.

Ja bi htjela da sam mala buba-mara.
 Da sam mala buba-mara,
 imala bi puno para.
 Ja bi htjela da sam mala buba-mara.

Ja bi htjela da sam stjuardesa.
 Kad bi bila stjuardesa,
 ne bi više bilo mesa.
 Ja bi htjela da sam stjuardesa.

Osnovna škola »Vladimir Nazor« — Mila Auguštin

Ja bi htjela da sam mala banana.
 Da sam mala banana,
 prebila bi dragana.
 Ja bi htjela da sam mala banana.

Ja bi htjela da sam planinarski savez.
 Da sam planinarski savez,
 strpala bi te u kavez.
 Ja bi htjela da sam planinarski savez.

Ja bi htjela da sam prašak di-di-ti.
 Da sam prašak di-di-ti,
 ubila bi gamadi
 kao što si ti i tvoji prijatelji.

Zadnji stih nešto je duži nego što bi trebalo; Mila mi je objasnila da je to moguće kad se radi o kraju pjesmice, pa se može iz pjevanja prijeći i u recitativ, ako se želi izreći misao koja ne staje u uobičajeni kalup. Smisao je tih pjesmica, prema njenu tumačenju, »zafrkavanje« između dječjih grupa; obično se djevojčice udruže protiv dječaka i obrnuto. Mila misli da je pjesmicu naučila u prvim razredima osnovne škole, za vrijeme zimskih praznika, u dječjem društvu koje je zajednički boravilo na Zagrebačkoj gori. I ta pjesmica, dakle, ima već određenu starost i prenosi se s jedne na drugu dječju generaciju, uz mogućnost variranja i dodavanja. Prvi stih uvijek se ponavlja.

Od djevojčice Mile Augustin prvi put sam čula za postojanje neslužbene đачke himne. Ona mi je otpjevala ove stihove:

Zapalit ćemo školu,
 taj luđački dom,
 čitavo će vijeće
 plakati za njom.
 Štreberi će nosit
 cvijeće na nju,
 a mi ćemo se smijati
 ha u u.

Mila kaže da se pjesma može izvoditi uz pratnju pokreta, neke vrste plesne sekvence izvođene u paru koji se pritom ne dotiče.

Milina prijateljica Sandra kaže da tu pjesmicu zna i njena tetka iz Zadra. Moja kolegica Lj. M. također se sjeća te pjesme iz svojih školskih dana, od prije petnaestak godina, i to iz Đurđenovca. Prema sjećanju zapisala je ove stihove:

Jedan, dva, jedan, dva,
 to je naša ocjena.
 Tri, tri, tri,
 volimo ga svi.
 Čet'ri, pet, čet'ri, pet,
 moraš bubat napamet.
 Opomene, ukori,
 to su naši drugovi.

refren:

Srušit ćemo školu,
 toj luđački dom,
 za njom će plakat
 nastavnički zbor.

Čini se da se osnovni model ove đacke himne varirao od grupe do grupe, u raznim sredinama i u više generacija. Vremenski raspon u samo ove tri slučajne potvrde te pjesme značajan je i govori da bi to mogao biti primjer pravog dječjeg (đackog) folklor. Nisam se, zasad stigla iscrpnije pozabaviti tom pjesmicom. Donosim samo još jednu varijantu, koju je, očigledno prema poznatom modelu, sastavio Borko Auguštin školske godine 1972/73. u osnovnoj školi Križanićevoj (Laginjina bb).

Jednog će se dana
desiti čudna stvar,
naša će tad škola
odletjet' u zrak!

refren:

Zapalit ćemo školu,
taj luđacki dom,
za njom će plakat
sav nastavnički zbor!

Profači će plakati
cijeli tada dan,
direktora moliti
da nas baci van.

refren:

Zapalit ćemo...

Prica će uglazbit'
ovu pjesmu novu,
Starac će nam dati
za nju dobru lovu.

refren:

Zapalit ćemo...

Etnomuzikolog dr Jerko Bezić pružio mi je dragocjenu pomoć u ovom radu: savjetovao me je u vezi zapisa ritmova brojalica, transkribirao sve notne primjere koji se nalaze u prilogu i još se potrudio da od svojih dviju kćeri sazna što je njima poznato od ovdje zapisanog muzičkog materijala. Obje djevojčice, Irena (rođena 1960.) i Nada (rođena 1963.), znaju pjesmicu **Ja bi htjela da sam...** i to svaka po jednu varijantu teksta kakvu nisam zabilježila od druge djece (vidi kod notnih zapisa u prilogu). Starija djevojčica poznaje i jednu od pet zapisanih pjesmica koje se izvode uz pratnju pokreta i to **Tiho teče Misisipi**. Ona zna i prije spominjanu šaljivu đacku himnu i to s tekstom vrlo sličnim onom koji je zapisan od Mile Auguštin (vidi kod notnih zapisa u prilogu).

Zahvaljujući nastavnici Mariji Novak doznala sam da pjesmicu **Ja bi htjela da sam...** znaju i djeca Donje Dubrave i Kotoribe u Međimurju (vidi kod notnih zapisa u prilogu).

Suvremene dječje igre: Gumi-gumi i Olimpijada

Sa spomenutom igrom gumi-gumi,⁴⁸ kojom se Jelenina dječja grupa »zarazila« u prvom razredu škole (1977/78), slično je kao i s onih pet pjesmica uz pratnju pokreta ruk⁴. Kao i njih, poznaju je i druge dvije zagrebačke grupe djece i također se može pratiti osam godina unatrag. Čini se da je ona i starija.

U Zagrebu se ta igra naziva **gumi-gumi**, po elastičnoj tj. gumenoj vrpici kojom se igra. Na Zlarinu sam zabilježila naziv **na laštik**, a u Svetozarevu je navodno zovu **lastik**. U Ljubljani je zapisan naziv **gumitvist**.⁴⁹ Igra je, čini se, poznata u Evropi; od prijatelja i znanaca dobila sam potvrde za Austriju (s nazivom **gumi**), Njemačku i Švedsku, a u Finskoj je bilježi L. Virtanen.⁵⁰

Gumi-gumi je očigledno kod nas novija igra, koja je došla iz drugih evropskih zemalja. Ona može biti vrlo složena, zbog mnoštva figura i kombinacija pokreta te pravila koja reguliraju tok igre, a može biti svedena i na jednostavniji oblik, na manji broj jednostavnijih figura, što obično zavisi prvenstveno o uzrastu igračica. I to je gotovo isključivo igra za djevojčice.

Izgleda da se svaka nova generacija oduševi njome u proljeće, kad počnu igre na otvorenom. Ta «zaraza» ne pojavljuje se uvijek istom intenzivnošću; školske godine 1977/78. nije bilo škole, ulice, parkirališta u Zagrebu gdje se nije igrao **gumi-gumi**.

Neću ovdje iscrpno opisivati tu igru s mnoštvom »škola« i njihovih varijanata. Kazat ću nešto o principima igre i o onim njenim figurama koje se izvode uz pratnju riječi, tekstova.

Gumi-gumi se igra s elastičnom vrpcom dužine tri do četiri metra, čiji su krajevi spojeni. Pri igri dvije djevojčice vrpcom drže raširenim nogama, tako da ona poprima oblik sličan elipsi.

Igrati se može utroje (svaka igračica pojedinačno), učetero (po dvije igračice u parovima) ili upetero (to je rjeđe ili čak izuzetno; igraju zapravo dva para a peta igračica ima ulogu **ispravljača** ili **kviska**: kad neka igračica pogriješi, **ispravljač** ponavlja tu figuru umjesto nje, ispravlja je).

Igra se sastoji od niza skokova i gestova nogu, kojima se elastična vrpca preskače, opkoračuje, uskače između dviju strana vrpce, staje na vrpcom, odskaje s vrpce i drugo. Pokreti se redaju u manjim ili većim cjelinama, koje se mogu nazvati figurama ili brojevima. Određeni broj figura odnosno brojeva poredanih utvrđenim slijedom čine **škole**. **Škole** imaju imena, najčešće prema gradovima ili državama, npr: zagrebačka, zadarska, puljska; njemačka, turska, francuska. **Škole** kojima se figure zasnivaju na brojenju određenih pokreta od nule do deset (i više) zovu se **Brojevi**, **Nulica**, **Jedan dva tri**. Neke škole sastoje se od niza pokreta koji se izvode uz izgovaranje određenog teksta, koji pomaže igračici da pokrete izvede kontinuirano i u pravom ritmu. Takve škole obično imaju imena prema početnim riječima popratnog teksta, npr. **Balerina**, **Usa usa**, **Ema esa**, **Bi bi biseri**.

Elastična vrpca može se držati na raznim visinama, pa se i čitava škola igra počevši od najnižeg položaja prema višima. Neke škole mogu se izvoditi samo na određenim visinama jer sadrže pokrete koje je nemoguće izvesti na drugim visinama. Najniži položaj vrpce je na nožnim člancima, a najviši na iznad glave podignutim rukama; između toga postoji niz položaja i njima odgovarajućih naziva.

Jelenina grupa	Galženica	Škola »V. Nazor«
1. listići	1. listići	1. listići
2. koljena	2. koljena	2. koljena
3. male butine	3. podguzica	3. male butine
4. velike butine	4. guzica	4. velike butine
5. struk	5. kukovi	5. struk
6. vrat	6. struk	6. pazuh
7. ruke gore	7. rebra	7. čelo ili mala matura
	8. podramena	8. velika matura
	9. vrat	
	10. čelo	
	11. gore	

Kad igračice odaberu koju će školu igrati, najprije se odrede parovi (ukoliko ne igraju tri igračice individualno), i koji par počinje igru, a koji drži vrpce. Za određivanje parova i prvenstva služe ranije opisani postupci (uz tekstove **Sik sak suk**, **Bim bam bus** ili pomoću brojalice).

Igra se odvija tako da svaka igračica izvede jednu figuru, a onda tu istu izvede njena partnerica; ako jedna pogriješi, druga je može »ispraviti« tako da još jednom ispravno izvede istu figuru (dakle je izvodi dva puta: za sebe i za partnericu). Ako i partnerica pogriješi pri »ispravljanju«, obje gube pravo na igru i prihvaćaju držanje vrpce. Pobjeđuje onaj par (odnosno pojedinac kad se igra utroje) koji prvi završi sve figure škole koju igraju.

Treba istaknuti dvije važne značajke igre **gumi—gumi**. Prvo, njene figure su zamišljeni modeli koji se modificiraju prema konkretnim fizičkim mogućnostima pojedinaca, s ciljem da igra teče i da se dođe do završetka. Drugo, igra se odvija uz stalno dogovaranje igračica radi čega postoje određene formule i pravila za reguliranje igre. Načelni dogovor igračica prethodi igri. Tada se izabire koja će se škola igrati, do kojih će se pozicija dizati gumenom vrpce i koje varijante pojedinih figura dolaze u obzir (ukoliko odabranu školu odnosno njene figure imaju više varijanata). Izbor prvenstveno ovisi o fizičkim mogućnostima igračica i o njihovu poznavanju većeg ili manjeg broja škola. Manja djeca obično znaju dvije ili tri škole, a veća znatno više (grupa iz Galženice poznaje ih deset). Mlađa djeca rijetko podižu traku iznad struka, a starija nekad neće da igraju na nižim položajima i prava igra počinje tek iznad struka.

Pogreška u igri označava se uzvikom: **Trop!** Pogreška je kad se pokret ne izvede određenim slijedom i kad se nepredviđeno stane na vrpce. U Je-

leninoj grupi pogreške mogu biti još ove: **feder** — kad se skok olakša dodatnom pripremom, **zrak** — kad se promaši vrpca, **zapetljanac** — kad se guma nepredviđeno zaplete za noge, **peta** — kad guma zapne na petu od cipele, **škare** — kad se skok izvede na lakši način (noge čine pokret poput škara), **proširanac** — kad se dvije strane gumene vrpce šire više nego što je normalno.

Prije početka igre može se dogovoriti da se neke od ovih pogrešaka toleriraju, npr: **Peta nije trop! Ima škarica! Ima federa!** — i slično. Ili se pak izričito utvrdi što će biti **trop: Nema zraka! Nema proširanca!**

Dogovori ove vrste mogu se zbiti i u toku igre, i to na točno određen način i uz pomoć odgovarajućih izreka — formula. Igračica koja želi nešto dodati ili izmijeniti od prethodnog dogovora u toku igre mora dotaknuti vrpce (rukom ili nogom, na točno određen način) i najprije izreći određenu formulu: —

- **Siječem!**
- **Pik peča duplo siječem!**
- **Pik peča duplo siječem i igram i pjevam
i sve što postoji!**

Ove tri formule stupnjevane su po važnosti; pošto je jedna upotrijebljena, naredna se izmjena može postići samo »jačom« izrekom. Što se utvrdi na osnovu treće formule, ne može se više mijenjati. Igračice se zato često i ne koriste prvim dvjema, nego odmah posegnu za onom »najjačom«, što nije u skladu s karakterom ove igre, ali se čini da si to djeca naprosto dopuštaju.

Mila iz škole »V. Nazor« kazivala mi je drugačije formule za istu svrhu: **Duplo gazim! Pečatim!** Zadnja ima valjanost konačne odredbe.

Ovdje neće biti opisa pojedinih škola i njihovih figura i varijanata jer bi to bio preopsežan materijal, koji zahtijeva zapis pokreta i teksta (gdje ga ima), pri čemu je osobito važno odrediti ritam pokreta, te odnose ritma pokreta i ritma teksta. Igre grupe iz Galženice i Jelenine grupe snimljene su na magnetoskopsku vrpce, a snimke se čuvaju u filmoteci Zavoda za istraživanje folklora.

U okviru teme ovog članka **gumi—gumi** je samo primjer kako se sadržaji dječje igre mijenjaju i obogaćuju neformalnim putovima. Koliko znam, **gumu-gumi** se također nigdje organizirano ne uči. Ne samo što djeca izravno preuzimaju tako složene igre kakva je **gumi-gumi** nego ih još u svojoj sredini prilagođuju svojim mogućnostima i udomaće, »oboje« rječnikom svoje grupe. Razlike u rječniku mogle su se zapaziti u nazivima visine položaja vrpce. Neki stvaraju i nove figure, odnosno njihove varijante. U toku više mjeseci Jelenina je grupa mijenjala figure ili dodavala nove kao varijante, odnosno alternacije starima, osobito onim težim.

Čini mi se da na dobar način o duhu te igre i intervenciji naše djece u preuzete modele govori terminologija igre i tekstovi koji prate pojedine nje-

ne dijelove ili čitave škole. O tome svjedoče imena nekih figura iz škole s nazivom **Srpska** (škola »V. Nazor«, prema kazivanju Mile A. i Sandre V.): **kocka, zavijutak mali, zavijutak veliki, zapetljanac, peterac, deseterac, aždaja mala, aždaja velika, krumpiri.**

Evo i tekstova:

Esa esa esa sa
esa esa pipi ja.

Ema esasa
esasa pipija.

Usa usa usasa
Pipi duga čarapa.

Asim gudes
asim a.

Balerina rokoko
diže noge visoko
vide joj se b'jele gaće
balerina visoko skače.

Bi bi biseri
majčini su biseri.
Biseri su skupi
a dječaci glupi.

Kli kli klikeri
majčini su klikeri.
Klikeri su skupi
a dječaci glupi.
Haljinice kratke,
djevojčice slatke.

Djevojčice iz Galženice izvode i dvije kratke figure koje nisu sastavni dio neke škole; prva se igra izgovarajući slovo po slovo ime Tita, a uz drugu se govori: Ajs ka-fe (djeca koja to igraju ne znaju značenje posljednjih dviju riječi).

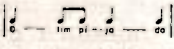
Najduži tekst, s naznakama na kojim visinama se izvode pojedini njegovi dijelovi, zapisala mi je djevojčica Sandra V. iz škole »V. Nazor«. To je tekst škole s nazivom **Balerina.**

Djeca vuku sanjke
dok ja igram članke. (dolje)

Dragi više voljena
dok ja igram koljena. (koljena)

Sandokan je moreuz dok ja igram poluguz.	(butine)
Sjećaš li se onih dana kad smo jeli patlidana i kiselih krastavaca u hotelu magaraca. Balerina rokoko diže noge visoko. I njen muž je baletan digo noge na tavan.	(struk)
Marijana bere šiške dok ja igram polumiške.	(pazuh)
Vojnici viču rat, rat, dok ja igram vrat, vrat.	(vrat)
Baka kuha melo dok ja igram čelo.	(čelo)
Mama peče kruh, kruh, dok ja igram vazduh.	(velika matura)

Olimpijada se igra s jednakom elastičnom vrpcom kao i **gumi-gumi**. U igri sudjeluju dva para. Najprije se, na iste načine kao i kod **gumi-gumija**, odredi koji par drži vrpcom. Vrpca se prihvati na osobit način, prekrizičeno, poput leptira ili škara (vidi sliku). Igra počinje tako da oni koji drže vrpcom učine tri pokreta rukama, križajući i šireći ruke, a s njima ukrštajući vrpcom i vraćajući je u početni položaj. Ta tri pokreta čine izgovarajući:

O-lim-pi-ja-da , svaki na jednu četvrtinku. Na zadnju četvrtinku postave vrpcom u poziciju za igru: jedan dio vrpce približe zemlji (svaka igračica jednom rukom, a može se pomoći i nogom), a drugom rukom istegnu vrpcom prema gore. Na taj se način vrpca može postaviti u razne položaje, oblikovati razne likove. Zadaća je drugog para da se, ne dodirnuvši vrpcom, provuče ili preskoči na drugu stranu. Ako jedna igračica dodirne vrpcom, njena partnerica može je ispraviti tako da se dva puta uspješno provuče, odnosno preskoči vrpcom, jednom za sebe, a drugi put za suigračicu. Kad obje pogriješe, odnosno drugoj ne uspije »ispravljanje«, moraju prihvatiti vrpcom, a drugi par počinje provlačenje, odnosno preskakanje.

I ovu igru zabilježila je Ivica Anžič u Ljubljani 1977, s tom razlikom što se tamo uz početna tri pokreta izgovora »enkrat-dvakrat-trikrat«, a tako se igra i zove.³¹

U proljeće 1978. u radioreportaži iz Šibenika s »Festivala djece i omladine« čula sam kako djeca govore o toj igri; riječi **Olimpijada** dodali su još jedan završni: **bum!**

NA KRAJU: O SVIJETU DJEČJE IGRE

Na nekoliko se primjera moglo uočiti kako se neke pojedinosti, naizgled nevažne dječje igrarije, ponavljaju među djecom kroz više generacija. Zadržalo me kada sam i među Jeleninim djevojčicama vidjela iz djetinjstva mi poznatu situaciju: jedna djevojčica svraća na sebe pažnju drugih pjevušenom formulom: **Tko prvi do mene, dobi nešto od mene!** Nije važno što najčešće nema što dati, ili to bude »čvrga« ili papirić koji treba baciti u smeće; djevojčica je postigla cilj — da se svi slete oko nje. Ili pak kako se postiže tišina, ne baš uzornom komandom: **Tko prvi pisne, drek ustima stisne!** (varijanta: žabu krastaču . . .).³² Zatim, kad se netko ošiša ili ima nešto novo na sebi (odjeća, obuća) pa zato zaradi »čvrge« (udarci pristima po glavi).

Među opće i uvijek poznate dječje zabave ide svakako i ona kad jedno dijete drugom pride s leđa i pokrije mu dlanovima oči, očekujući da žrtva pogodi tko joj je za leđima. Među Jeleninim prijateljicama ova se igra izvodi sa ovim dodatkom: žrtva mora kazati neki broj, pa dobije toliki broj udaraca po glavi. Ako se dosjeti da kaže »nula«, opet nije dobro, jer tada dobije toliko udaraca koliko je slova u riječi »nula«. Potrebno je znati čitavu lozinku koja spašava od udaraca, a ona glasi: **Nula ispod zemlje!**

Već je prije, u zapisima iz 1976, zabilježen jedan »štos« — kako to zovu djeca. Evo još jednoga, koji je ušao u modu nešto kasnije (1977/78). Potrebno je pronaći žrtvu i uplatiti je: Imaš li rak? (misli se na bolest — karcinom), Ili se sugovornik upita želi li možda doznati da li boluje od raka. Ako je žrtva spremna na suradnju, potrebno je da dlanom pokrije lice; ako dlanom može prekriti čitavo lice, onda ima (ili nema) rak. Međutim, naivčina neće stići postaviti dijagnozu jer je »štos« u tome da ga šaljivčina udari po ruci i tako stradaju lice i nos od vlastite ruke.

I ovaj »štos«, kao i onaj prvi (Bojiš li se smrti?), sličan je »psinama« iz tradicijskog repertoara, ali mu je ruho suvremeno. Možda ti susreti starog i novog, tradicijskog i suvremenog, u dječjem folkloru djeluju neobičnije nego u drugim folklornim područjima — jer je riječ o djeci koja su rođena i žive u svijetu značajno različitom u odnosu na svijet njihovih roditelja, a pogotovo djedova i baka. Zato je valjda opravdano čuditi se što ta djeca imaju **spomenare** u koje s lakoćom upisuju svoje priloge i njihove bake.

Međutim, istovremeno sa **spomenarima**, spomenutim pjesmicama, uz pratinju pokretom i suvremene igre »gumi-gumi« i »olimpijadu«, u proljeće 1978. zabilježila sam i tekst koji je sastavni dio igre **Anđeli i vragovi**, dobro poznate iz tradicijskog repertoara dječjih igara.³³ Evo najprije teksta:

Što je na nebu?

Mjesec.

Što je na mjesecu?

Oblak.

Što je na oblaku?

Stol.

Što je na stolu?

Čaša.

Što je u čaši?

Vino.

Što je u vinu?

Muha!

U izvođenju Jelenina dječjeg društva ta se igra svela na podjelu u dvije grupe: »anđele« i »vragove«. Dvije igračice drže se za ruke, a preko njihovih ruku naginje se unazad jedno po jedno dijete. U tom nezgodnom položaju mora odgovarati na pitanja iz navedenog teksta; ako se pritom nasmije, ide među »vragove«, a ako točno odgovara bez smijeha, pripast će »anđelima«.

Jeleninu dječjem društvu poznate su i mnoge druge igre, koje igraju sva djeca svijeta, kao što su tzv. igre imaginacije, u kojima djeca »igraju« likove i situacije iz svoje okoline uz pomoć raznih rekvizita, osobito lutaka (»mame i tate«, odnosno obitelji, liječnika, škole, vrtića i slično). Takvim »općim mjestima«, vječnim dječjim igrama, nisam ovdje obraćala posebnu pažnju, iako bez njih ne bi bila cjelovita slika nijednog dječjeg svijeta.

Kad sam, kako sam u uvodu rekla, zavirila u dječji svijet svoje kćeri, nisam mogla da ga ne uspoređujem sa sjećanjima iz vlastitog djetinjstva i s drugim dječjim sredinama. Tu sam naišla na sličnosti, čak i identičnosti, i to me uvijek iznova čudilo. Zatim sam uočila različitosti i specifičnosti dječje današnjice, i ti su me sadržaji iznenadili na drugačiji način.

Redajući pomalo sve uočene pojedinosti, mislim, na kraju, da su se one složile u malj sistem, u neočekivano cjelovitu sliku ili bar strip o »malom društvu« i njegovoj »maloj kulturi«.

Moglo bi se raspravljati o tome kakvo je to društvo, kakva je to kultura? Zašto su njeni sadržaji razasuti između banalnosti, preuzetih šablona, sladunjavih i naivnih fraza, sve do malih stvaralačkih pothvata, složenih sistema pokreta, ritmova i pravila, nastalih na osnovi velike sposobnosti zapažanja i reagiranja — stvaralačkog reagiranja — rimom, dosjetkom, ritmom, igrom.

No bez obzira koliki su stvaralački dometi današnjeg dječjeg svijeta, to je hrabar mali svijet koji nalazi snage da živi i stvara često nezapaženo, pritišten svijetom odraslih, počevši od obitelji, predškolskih ustanova, škole, pa do društva i kulture odraslih u cjelini.⁵⁴

BILJEŠKE

¹ M. V. Knežević, **O našem dječjem folkloru**, »Treći kongres folklorista Jugoslavije«, Cetinje 1958, str. 37—54; Nenad Ljubinković, **Usmeno dečje narodno stvaralaštvo**, u knjizi **Negovanje izvornog folkloru u radu sa decom**, Beograd 1976, str. 51—58.

² Fr. Ilešić, **O dječjim igrama**, »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena« (dalje: ZNŽO), 7/II, Zagreb 1902, str. 220—225; Ivan Milčetić, **Sitniji prilozi**

— O dječjim igrama, ZNŽO, 9/I, Zagreb 1904, str. 20—21; Elly Bašić, **Brojalica i rugalice**, rukopisna zbirka Instituta za narodnu umjetnost (sada: Zavoda za istraživanje folkloru), Zagreb 1956, signatura 195; Elly Bašić, **Brojalica — melografski problem dječjeg poetskog stvaralaštva**, »Treći kongres folklorista Jugoslavije«, Cetinje 1958, str. 241—253; Eli Bašić, **Broenicite na jugoslovenskrite deca, so poseban osvrt na makedonskrite broenici**, »Makedonski folklor«, god. I, br. 1, Skoplje 1968, str. 147—153; Vera Antić, **Prilog kon izučuvanjeto na makedonskrite broenici**, »Rad XVI-og kongresa saveza udruženja folklorista Jugoslavije na Igalu 1969. godine«, Cetinje 1978, str. 335—340.

³ Antun Radić, **Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu**, ZNŽO, 2, Zagreb 1897, str. 61—63. Prema **Osnovi...** objavljeni prilozi o dječjim igrama: Josip Lovretić, **Otok. Dječje igre**, ZNŽO, 7/I, Zagreb 1902, str. 57—81; Frano Ivanišević, **Poljica. Dječje igre**, ZNŽO, 10/I, Zagreb 1905, str. 97—102; Vatroslav Rožić, **Prigorje. Dječje igre**, ZNŽO, 13/I, Zagreb 1908, str. 77—83; Bartol Jurić, **Igre. Iz Privlake i Komljetinaca u Slavoniji**, ZNŽO, 13/II, Zagreb 1908, str. 267—302; Ivan Žic, **Vrbnik. Dječje igre**, ZNŽO, 15/II, Zagreb 1910, str. 165—196; Milan Lang, **Samobor. Dječje igre**, ZNŽO, 18/II, Zagreb 1913, str. 241—271; Juraj Božičević, **Dječje igre (Šušnjevo Selo i Čakovac)**, ZNŽO, 20/I, Zagreb 1915, str. 122—141; Josip Kotarski, **Lobor. Dječje igre**, ZNŽO, 21/II, Zagreb 1917, str. 221—224.

Radićeva su pitanja na određeni način sistematizirana, pa i građa njegovih suradnika često slijedi taj model. Međutim, Radić je u napomeni kazao da je to učinjeno isključivo da bi ispitivači mogli igre »nekim redom opisivati«.

Pojedini autori dodali su opisima dječjih igara i drugu građu o dječjem folkloru, npr. J. Lovretić (**Otok Dječje igre riječima**) (među njima su i brojalice) i jednu dječju zdravicu.

U priložima ZNŽO sačinjenim prema Radićevoj **Osnovi...** može se nešto građe o dječjem folkloru naći i među podacima o plesu (»dječje igranje«) i među odgovorima na pitanje: »Kako malu djecu zabavljaju? (Govore li im što ili pjevaju?)« u odjeljku s naslovom **Život u obitelji. Roditelji i djeca**.

⁴ Ilustrirat ću to s dva primjera: U zbirci Vuka Stef. Karadžića **Srpske narodne pjesme** nije teško pod podnaslovom **Pjesme, koje se pjevaju djeci, kad se uspavljaju** pronaći dvanaest dječji namijenjenih tekstova. **Sabrana dela Vuka Karadžića**, knj. IV, Srpske narodne pjesme, knj. 1, 1841, Prosveta, Beograd 1975, str. 205—207. Nešto više truda trebalo je Zagorki Todorovskoj da u zborniku braće Miladinovaca izdvoji pjesme koje pripadaju makedonskom dječjem folkloru, jer su pjesme svrstane na način koji to ne iskazuje. Zagorka Todorovska, **Miladinovci i detskiot folklor**, »Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije«, Zagreb 1972, str. 451—453.

⁵ Jelena Dopuđa i Milica Obradović upozorile su na podatke o dječjim igrama koje su prikupili učitelji u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Crnoj Gori i objavili ih u »Školskom vjesniku« Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, godišta 1894, 1895. i 1896; vidi u »Radu XVI-og kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije na Igalu 1969. godine«, Cetinje 1968; Jelena Dopuđa, **Djeca kao stvaraoci i nasljednici narodnih igara**; str. 297—303; Milica Obradović, »Prvanje« — određivanje prvenstva za početak igre u primerima dječjih igara Bosne i Hercegovine, str. 311—314.

⁶ M. V. Knežević, n. d. (vidi bilješku 1).

⁷ Radoš Trebješanin, **Dramski elementi u dječjim pesmama za igru u Leskovackom kraju**, »Rad X-og kongresa Saveza folklorista Jugoslavije na Cetinju 1962. godine«, Cetinje 1964, str. 413—423; Vera Antić, **Za nekoj rodovi vo makedonskiot detski folklor**, »Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije«, Zagreb 1972, str. 439—445; Šefćet Plana, **Tipovi kosovskih albanskih dječjih pesama**, »Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije«, Zagreb 1972, str. 431—438.

⁸ Voislav Jačoski, **Makedonskata detska narodna prikazna**, »Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije«, Zagreb 1972, str. 447—450.

⁹ Jelena Dopuđa, n. d., vidi bilješku 5; ista: **Dječje narodne igre u Bosni i Hercegovini (plesne)**, »Rad sa kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957«, Zagreb 1959, str. 161—167; Milica Obradović, n. d. (vidi bilješku 5); ista: **Dramsko-mimički elementi u dečjim igrama na području Bosne i Hercegovine**, »Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije«, Zagreb 1972, str. 455—458; Marika Hadži-Pecova, **Dečje igre u NR Makedoniji**, »Rad VII. kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Ohridu 1960. godine«, Ohrid 1964, str. 53—61; Božidar Finka, **Saljske dječje igre i običaji** (etnografsko, jezično-melografski prinos), ZNŽO, 42, Zagreb 1964, str. 87—154.

¹⁰ Elly Bašić, **Brojalice-melografski problem...** (vidi bilješku 2); Milica Obradović, **Zvučne igračke seoske dece u Bosni i Hercegovini**, »Rad VII. kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Ohridu 1960. godine«, str. 363—368.

¹¹ Eli Bašić, **Broenice na jugoslovenskrite deca...** (vidi bilješku 2); Marika Hadži-Pecova, n. d. (vidi bilješku 9).

¹² Kako se vidi prema citiranim radovima, značajni poticaji za istraživanje dječjeg folkloru vezani su za rad Saveza udruženja folklorista Jugoslavije; u zbornicima kongresâ tog Saveza javljali su se prilozi o dječjem folkloru najprije pojedinačno, u okviru raznih kongresnih tema. Na XVI. kongresu u Igalu 1969. u okviru teme **Problemi, rezultati i perspektive savremene jugoslavenske folkloristike** pojavilo se šest referata o dječjem folkloru, među kojima su bila i dva strana sudionika. Na XVII. kongresu u Poreču 1970. jedanaest referenata odazvalo se na temu **Zadaci i perspektive u istraživanju dječjeg stvaralaštva**.

¹³ Jelena Dopuđa, **Djeca kao stvaraoci i nasljednici...** (vidi bilješku 5); Milica Ilijin, **Deca — čuvari orske tradicije**, »Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije«, Zagreb 1972, str. 419—420; Ljubica i Danica Janković, **Prilog proučavanju ostataka orskih obrednih igara Jugoslavije**, Beograd 1957.

¹⁴ Dorota Simonides, **Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków**, Instytut Slaski w Opolu, Wrocław—Warszawa 1976.

¹⁵ Leea Virtanen, **Children's Lore**, »Studia Fennica« 22, Review of Finnish Linguistics and Ethnology, Helsinki 1978.

¹⁶ Vidi članak: Maja Bošković-Stulli, **O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima**, »Umjetnost riječi«, Zagreb 1973, XVII, 3, str. 149—184, 4, str. 237—260. Osobito na str. 162—164: o poimanju folkloru kao čina komunikacije i o definiranju folkloru u njegovu društvenom kontekstu, te definiciju folkloru Maje Bošković-Stulli (proširena definicija Dana Ben-Amosa): »Folklor je umjetnička komunikacija u maloj grupi s mogućnošću da se priopćene teme i oblici procesom kreiranja i rekreiranja priopćavaju u nizu malih grupa i time stvaraju tradiciju, proširenu u vremenu i prostoru«.

¹⁷ Slična igra s drugačijim tekstom zabilježena je u Samoboru: M. Lang, n. d., str. 242.

Tekstovi slična sadržaja zabilježeni su i u selu Kralje (Kamenica): Ivan Klarić, »**Pesekalice ili »sanatalice**«, ZNŽO, 17/I, Zagreb 1912, str. 171—185, zapisi broj 17 i 48.

¹⁸ Varijanta F. Ivanišević, n. d., str. 100. (vidi bilješku 3).

¹⁹ Varijanta: M. Lang, n. d., str. 242. (vidi bilješku 3).

²⁰ E. Bašić, **Brojalice i rugalice**, br. 47—49, 109 (vidi bilješku 2).

²¹ Varijanta: F. Ivanišević, n. d., str. 80. (vidi bilješku 3).

²² Ova poznata dječja pjesmica izvodi se uz pokret; hodajući u kolu ili vrteći se u paru, na zadnji stih se čučne. Vidi varijantu: F. Lang, n. d., str. 247. (vidi bilješku 3); Jelena Dopuđa govori o njemačkom porijeklu te igre u članku **Djeca kao stvaraoci i nasljednici narodnih igara**, str. 300. (vidi bilješku 5).

²³ E. Bašić, **Brojalice i rugalice**, br. 15—19, 131 (vidi bilješku 2).

²⁴ *Ibid.*, br. 29—33, 196.

²⁵ Mislim da se uz ovaj tekst izvodi neka igra s prstima djeteta. Vrlo sličan tekst, tj. njegov zadnji dio (od: Kad smo gusku zaklali... donosi Branko Rakijaš u priručniku za nastavnike **Muzički odgoj djeteta**, Zagreb 1971. (II. izdanje), str. 35, s naznakom da je zapis iz Slavonske Orahovice.

²⁶ Maja Bošković-Stulli, **Balada o pastiru i tri vještice**, Usmena književnost, Izbor studija i ogleđa, Zagreb 1971, str. 89—105.

²⁷ Prisutna su bila ova djeca: Sanja Graff (6 god.), Nino Orepić (6 god.), Ira Stroili (4,5 god.), Jelena Rajković (6 god.).

²⁸ U ranije citiranoj rukopisnoj zbirci Elly Bašić, **Brojalice i rugalice** (vidi bilješku 2) stotinu i trideset zapisa locirano je u Zagreb; među njima nema ovih brojalica i rugalica. Zapisi E. Bašić broj 36 i 37 u prva dva stiha sličie mojem zapisu br. 1 (En den dore, daleko je more...). Zapis 157 iz zbirke E. Bašić sličan je konstrukcijom mom zapisu br. 2 (Sava Drava Morava dva su brata ćorava) jedan svira drugi pleše (treći se po glavni češe).

²⁹ Usporedi: Dorota Simonides, n. d., str. 70.

³⁰ Lea Virtanen, n. d., str. 59—71, 92. Na str. 70, autorica donosi jedan tipičan primjer stihovane rugalice dječaku i djevojčici, osumnjičenima za međusobne simpatije i ženidbene namjere, sličan mom primjeru br. 5.

³¹ Jastrebl i Ina su glavni junaci (ljubavni par) domaće TV-serije **Kapelski kre-sovi**, a Janušek i Marina poljske TV-serije o poljskom junaku Janušeku. Dudek i Regica su junaci popularne TV-serije **Gruntovčani**, o kojima se govori i u članku Maje Bošković-Stulli u ovoj knjizi. Djeca koja su kazivala ove tekstove imala su prilike sve te serije gledati na televiziji.

³² Dorota Simonides, n. d., str. 223—232, poglavlje: **Srodki masowej informacjii**.

³³ Milan Lang, n. d., str. 268. Samoborski primjer nešto je dulji; najprije se su-govornik pita da li je bio u ratu, a zatim je li vidio smrt i na kraju da li se bojao smrti? Dalje ide isto kao u zagrebačkom »štosu« s muhom. Razlika u vremenu i prostoru opravdava razliku između smrti i muhe.

³⁴ Navodim neke od priručnika; u prvoj navedenoj knjizi (Rakijaš) nalazi se opsežna bibliografija. Branko Rakijaš, **Muzički odgoj djeteta**, Priručnik za nastavnike, Zagreb 1971. (II. izdanje); Višnja Manasteriotti, **Zbornik pjesama i igara za djecu**, Priručnik muzičkog odgoja, Zagreb 1973; Vera Makjanić — Josip Završki, **Glazbeni odgoj za I, II i III razred osnovne škole**, Priručnik za nastavnike, Zagreb 1974. (II. izdanje).

³⁵ D. Simonides, n. d., str. 156—157.

³⁶ L. Virtanen, n. d., str. 37—43.

³⁷ D. Simonides, n. d., str. 94.

³⁸ L. Virtanen, n. d., str. 54; D. Simonides, n. d., str. 94—95.

³⁹ D. Simonides, n. d., str. 79.

⁴⁰ L. Virtanen, n. d., str. 53.

⁴¹ D. Simonides, n. d., str. 133—134.

⁴² *Ibid.*, str. 137.

⁴³ Antti Aarne-Stith Thompson, **The Types of the Folktale**, FF Communications 184, Second Revision, Helsinki 1961.

⁴⁴ I u drugom Jeleninu kazivanju tog vica ponovila se ista nelogičnost: iz Bo-bijeve sobe izašao je (!) mrtav tvor. Kad sam je upozorila da to nije moguće, dje-vojčica se zburnila, tvrdila da se »to tako priča« i nije umjela drugačije ispričati vic.

⁴⁵ Među folkloristima se u vezi s brojalicama postavilo pitanje o svrsishodnosti pokušaja tumačenja iracionalnih riječi u dječjem folkloru. Ne upuštajući se u te rasprave, samo napominjem da tekst pete pjesmice u cjelini sličii iskrivljenom ili parodiranom engleskom jeziku. Nisam uspjela ustanoviti da li se možda zaista radi o nekoj engleskoj pjesmici, koja je mogla lako doći među djecu posredstvom, u

Zagrebu mnogobrojnih, tečajeva engleskog jezika za djecu. Porijeklo tog teksta ne smatram ovdje važnim jer me prvenstveno zanima cjelovita pojava — tekst praćen pokretom, naučen usmenom predajom.

⁴⁶ Smatrala sam da je to za ovu svrhu dovoljno; naravno da bi pravi i potpuni zapis pokreta mogao dati tek kinetogram, ali bi on bio razumljiv tek malom broju poznavalaca tog plesnog pisma.

⁴⁷ U staroj verziji pjesma počinje riječima **Tempiko, tempiko**... Izmjena na **pepsiko** neodoljivo podsjeća na naziv pića **Pepsi-cola**, što je djeci sigurno poznatije i razumljivije.

⁴⁸ Većinu saznanja o igri **gumi-gumi** stekla sam zajedno s Richardom Marchom, kolegom iz SAD-a, koji je boravio u Zagrebu, u našem Zavodu, radeći svoju doktorsku dizertaciju. Zajedno smo promatrali djecu i s njima razgovarali. Richard je magnetoskopski snimio Jeleninu grupu i grupu djece iz Galženice. On mi je i omogućio kontakt s djecom iz naselja Galženice, jer je i sam tamo stanovao. Zajedno smo odgonetali figure **gumi-gumija** i mnogo razgovarali o toj igri; toliko, da ne znam pravo razdvojiti njegova zapažanja i misli o **gumi-gumiju** od svojih. Preostaje mi jedino da to ovdje spomenem i da mu izrazim svoju zahvalnost na svemu tome.

⁴⁹ Ivica Anžič, **Otroške igre na Prulah**, Proseminarska naloga, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za etnologiju, sign. 252-P, Ljubljana 1977, str. 9—11. Zahvaljujem kolegici I. Anžič, koja mi je poslala svoj seminarski rad o dječjim igrama jednog predjela Ljubljane.

⁵⁰ L. Virtanen, n. d., str. 97.

⁵¹ Ivica Anžič, n. d., str. 11. (vidi bilješku 49).

⁵² Varijanta: M. Lang, n. d., str. 241; slično i J. Božičević, n. d., str. 123. (vidi bilješku 3).

⁵³ M. Lang, n. d., str. 245. (igra **Farbice**); J. Lovretić, n. d., str. 73. (igra **Promaljanke** s vrlo sličnim tekstom)

⁵⁴ Kad se ovaj članak već nalazio u tiskari prispjeo je novi broj »Österreichische Zeitschrift für Volkskunde«, Neue Serie, Band XXXIII, Heft 1, Wien 1979, u kojem je članak Helmuta Ebenharda, **Das »Gummihupfn«. Ein Beitrag zur Erforschung aktueller Kinderspiele**. U članku je zapisano više varijanata igre s gumenom vrpcom kako su je igrala djeca u Gracu 1976. i 1978. godine. Zabilježene varijante relativno su jednostavne u usporedbi s nekim »zagrebačkim« varijantama. Ta jednostavnost omogućila je autoru da pokret zapiše na jednostavan način (crtajući položaj vrpce i nogu na tlu). Na gotovo isti način jednostavnije varijante te igre u izvođenju zagrebačke djece bilježili smo i mi, — R. March i ja. Taj je način, međutim, neprimjenjiv za složenije varijante, kod kojih je problem zapisati kontinuitet i ritam pokreta, te geste nogu.

Podjednako žalim što ranije nije stigao i vrlo opsežan rad (u dvije knjige) o dječjim igrama u Württembergu: Ulrich Baader, **Kinderspiele und Spiellieder**, I. Untersuchungen in württembergischen Gemeinden, II. Materialien: Kinderspiellieder und Abzählreime, Tübingen 1979.

U tom radu ima mnogo podataka o igri s gumenom vrpcom (**Gummitwist, Gummihopsen, Gummi**), ali i zapisa dječjih pjesmica koje se izvode uz pratnju pokreta ruku, poput onih pet koje donosim u članku. Tekstovi i napjevi tih pjesmica razlikuju se od »zagrebačkih«, ali su popratni pokreti vrlo slični; radi se dakle o šire rasprostranjenog dječjoj igri.

Ovi radovi donose i druga za nas značajna saznanja i podatke o dječjim igrama; njihova pojava u ovom trenutku ukazuje na aktualnost bavljenja dječjim igrama u evropskoj folkloristici.

TEKSTOVI BOSANSKIH PJESAMA

(u Jeleninom izvođenju)

Moj dilbere,
kud' se šećeš,
što i mene ne povedeš?
Povedi me u čaršiju,
pa me podaj baščaršiji.
Uzmi za me oku zlata,
pa pozlati dvoru vrata.
Il' me uzmi, il' me ubi,
ne daj drugom da me ljubi.

* * *

Lijepi li su mostarski dućani
još su ljepši mladi bazarđani
al' najljepši bazarđan Mustafa.
Prošetala Suljagina Fata
prošetala do Mostara grada.
Luta Fata po čaršiji sama
ona traži Muju bazarđana.
Nađe Muju u sedmom dućanu.
»Bolan, Mujo, daj mi oku zlata!«
»Danas, Fato, ja ne mjerim zlato.
Tereziju nosili jarani
pa se nešto terezija kviri.
Nego udi magaza ovamo
uzmi zlata koliko ti drago!«
Prevari se Suljagina Fata
prevari se, žalosna joj majka.

Uđe Fata u magaz u sama
za njom uđe Mujo i zamadali vrata.

* * *

Bosa Mara Bosnu pregazila
na vitu jelu se naslonila.
»Vita jelo, ti visoko rasteš,
što te pitam, prvo da mi kažeš:
je li mi se dragi oženio?«
»Jeste, Maro, već godinu dana.
Oženio i kćerku dobio
i tvoje joj je ime poklonio.«

* * *

Mehmeda majka budila:
»Ustani, sine, Mehmede,
majka je davno ustala
šećer mi kafu popila.«

»Ne mogu, majko, ustati
ružan sam sanak sanjao.«
»Što si mi, sine, sanjao?«
»Tri su me vile davile!«
»Koje su, sine, Mehmede?«

»Babo mi ruke vezao,
seja mi oči vezala,
ti si mi oči vadila!«

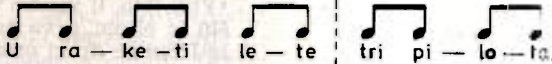

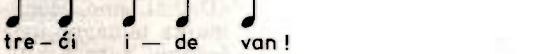
PRILOG 1.

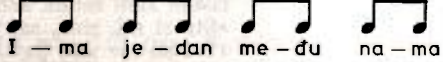

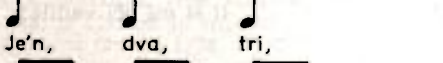
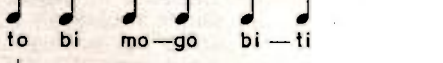

1)
 En, ten, to — re,

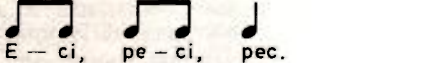
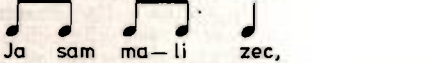
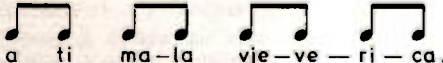
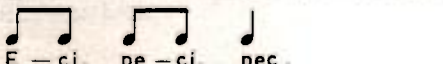
 du-bo — ko je mo — re,

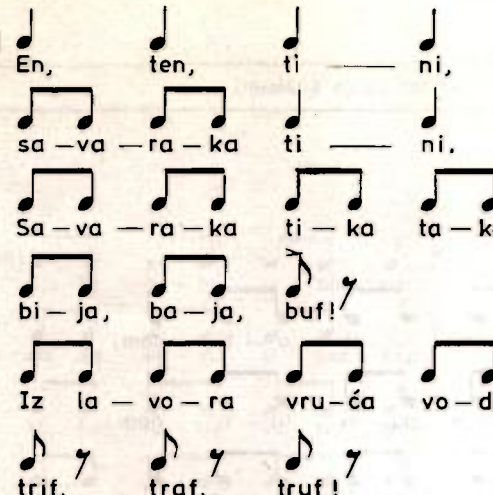
 a u mo-ru kit.

 ajd' ti sa-da vrit.

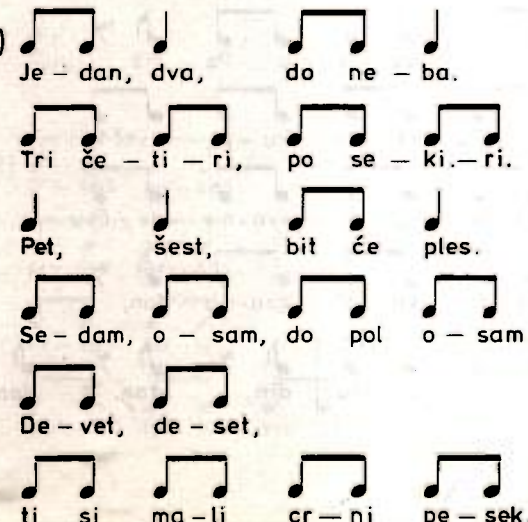
2)
 U ra-ke-ti le-te tri pi-lo-ta.

 Je-dan ri-se,

 dru-gi pi-se,

 tre-ći i-de van!

3)
 I-ma je-dan me-đu na-ma

 ko-ji je-de s pra-si — ca-ma.

 Je'n, dva, tri,

 to bi mo-go bi-ti

 ti!

4)
 E-ci, pe-ci, pec.

 Ja sam ma-li zec,

 a ti ma-la vje-ve — ri-ca.

 E-ci, pe-ci, pec.

5) En, ten, ti — ni,
 sa — va — ra — ka ti — ni,
 Sa — va — ra — ka ti — ka ta — ka,
 bi — ja, ba — ja, buf!
 Iz la — vo — ra vru — ča vo — da,
 trif, traf, truf!

6) Iš'—o me — do u šu — mi — cu,
 iz — gu — bi — o pa — pu — či — cu,
 Ka — kve li je bo — je?
 To mi ka — ži ti,
 a — ko zna — deš, bro — ja — ti do tri.
 Je'n, dva, tri!

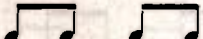

7) Je — dan, dva, do ne — ba.
 Tri če — ti — ri, po se — ki — ri.
 Pet, šest, bit će ples.
 Se — dam, o — sam, do pol o — sam.
 De — vet, de — set,
 ti si ma — li cr — ni pe — sek.

8) Tram-vaj ju - ri u - li - com,

 de - dek pu - ši lu - li - com.

 Pr - va ku - ća, pr - vi broj,

 tu sta - nu - je de - dek moj.

9) Tri me - sa - ra bu - hu kla - la.

 Bu - ha sim, bu - ha tam,

 pa je i - pak zi - šla van.

10) Sje - la ba - ba u ba - lon,

 da se vo - zl u Lon - don.

 U Lon - do - nu ku - pi griz,

 da se vo - zi u Pa - riz.

 U Pa - ri - zu ku - pi zveč - ku,

 da se vo - zi svo - me de - čku.

 De - čko ku - pi gra - mo - fon,

 da joj svi - ra :| din, dan. don.

10a)

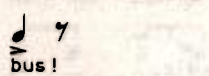
Sje - la ba - ba u ba - lon,
 da se vo - zi u Lon - don.
 U Lon - do - nu ku - pi griz,
 da se vo - zi u Pa - riz.
 U Pa - ri - zu ku - pi ru - žu,
 da se vo - zi svo - me mu - žu.
 Muž joj ku - pi gra - mo - fon,
 da joj svi - ra : din, dan, don.

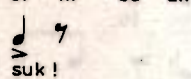
11)

Huk!
 E - te pi - re,
 za pa - pi - re,
 cr - na vra - na,
 zvrk!

12)

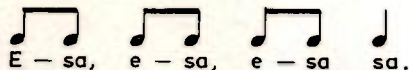
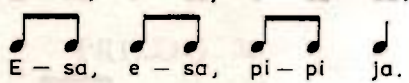
O - koš bo - koš,
 pr - dne ko - koš.
 Pi - ta ba - ja :
 kol' - ko te - bi, sin - ko, tre - ba ja - ja ?

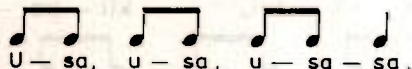
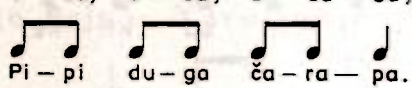
13) Par ne - par,
 bi - im ba - am,
 bus!

14) Si - ik sa - ak
 suk!

15) U za
 No no no,
 za - ge si si si
 za - ge no,
 za - ge si,
 za - ge nem po pi,
 za - ge zi - gi zi - gi zi,
 za - ge nem po pi,
 za - ge zi - gi zi - gi zi,
 za - ge nem po pi,
 vrć!

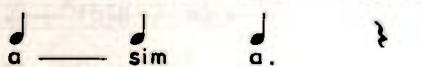
Današnji dječji folklor — Istraživanje u Zagrebu

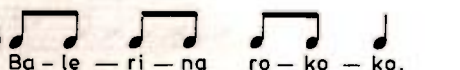
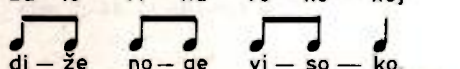
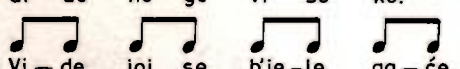
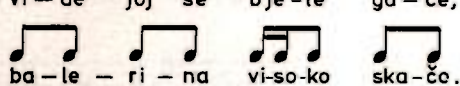
16)
 E - sa, e - sa, e - sa sa.

 E - sa, e - sa, pi - pi ja.

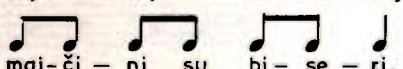
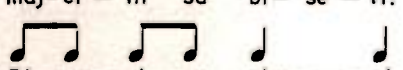
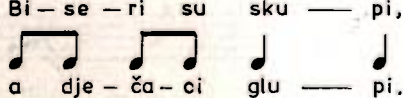
17)
 U - sa, u - sa, u - sa - sa,

 Pi - pi du - ga ča - ra - pa.

18)
 E - ma e - sa - sa

 e - sa - sa pi - pi ja.

19)
 A — sim gu — des,

 a — sim a.

20)
 Ba - le - ri - na ro - ko - ko,

 di - že no - ge vi - so - ko.

 Vi - de joj se b'je - le ga - će,

 ba - le - ri - na vi - so - ko ska - će.

21)
 Bi, bi, bi - se - ri,

 maj - či - ni su bi - se - ri.

 Bi - se - ri su sku — pi,

 a dje - ča - ci glu — pi.

22)

PRILOG 2.

SVE PRIMJERE TRANSKRIBIRAO:

JERKO BEZIĆ

① Pošao Paja u Karoline

$\text{♩} = 120$

Po — ša — o Pa — ja u Ka — ro — li — ne

pa se je vra — ti — o bez man — do — li — ne.

Bum, či-ke, či-ke, bum, či-ke, či-ke, bez man — do — li — ne,

bum, či-ke, či-ke, bum, či-ke, či-ke, bez man — do — li — ne. Ovzrt

② Tiho teče Misisipi

$\text{♩} = 160$

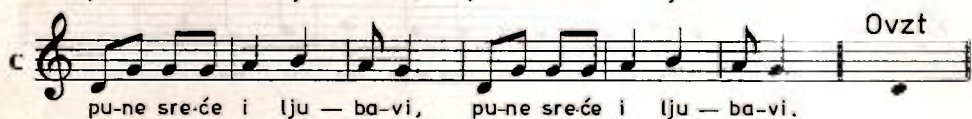
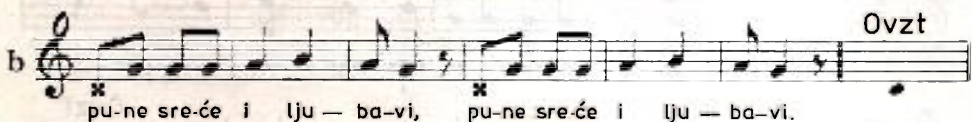
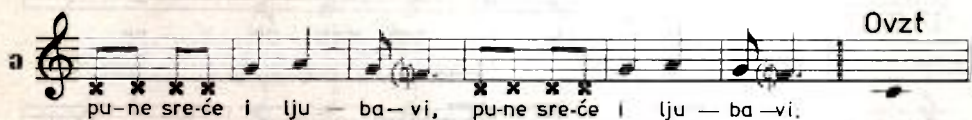
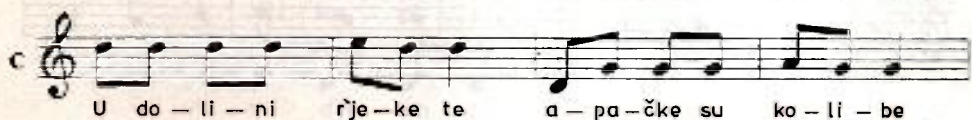
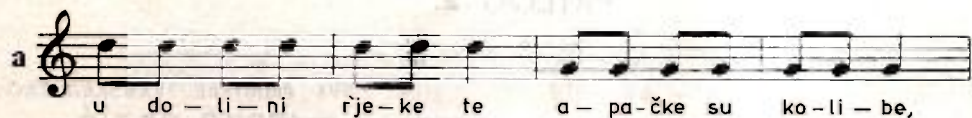
a Ti-ho te-če Mi-si — si-pi. A-pa-čko je je-dno ple-me.

$\text{♩} = 103$

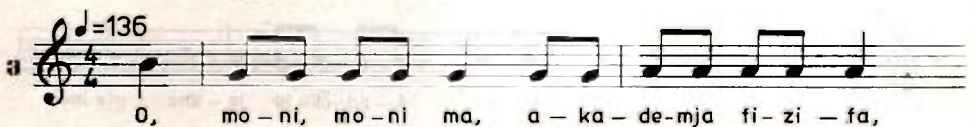
b Ti-ho te-če Mi-si — si-pi. A-pa-čko je je-dno ple-me

$\text{♩} = 160$

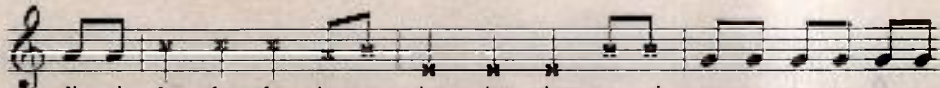
c Ti-ho te-če Mi-si — si-pi, ti-ho te-če Mi-so — u-ri.

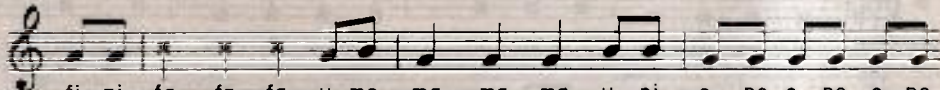

③ O, moni, moni ma

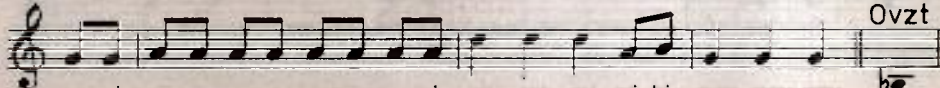
Današnji dječji folklor — istraživanje u Zagrebu

a fi - zi - fa - fa - fa, ko - pen ha - ha - ha, u - ni e - pe, e - pe, e - pe,

b fi - zi - fa - fa - fa, u - me ma - ma - ma, u - ni e - pe, e - pe, e - pe,

c fi - zi - fa - fa - fa, ko - pen ha - ha - ha, u - ni e - pe, e - pe, e - pe,

a u - ni ce - pe, ce - pe, ce - pe, u - ni au, au, au, mi - ki mau, mau, mau. Ovzt

b u - ni ce - pe, ce - pe, ce - pe, u - ni au, au, au, mi - ki mau, mau, mau. Ovzt

c u - ni ce - pe, ce - pe, ce - pe, u - ni au, au, au, mi - ki mau, mau, mau. Ovzt

④ Don, don bejbi

a $\text{♩} = 120$
Don, don, bej - bi, ča - ča, o lo - ri - son,

b $\text{♩} = 103$
Don, don, bej - bi, ča - ča, o lo - ri - son.

a si - ju, si - ju, bej - bi, ča - ča o lo - ri - son.

b

(prelazi odmah na 9. takt)

a

Ši - me, Ši - me o - ko - pa, Ši - me, Ši - me, a, a;

b

Ši - me, Ši - me o - ko - pa, Ši - me, Ši - me, a, a;

a

Ši - me, Ši - me o - ko - pa, Ši - me, Ši - me, a, a. Ovzt

b

Ši - me, Ši - me o - ko - pa, Ši - me, Ši - me a, a. Ovzt

⑤ Andə də lejbi

$\text{♩} = 148$

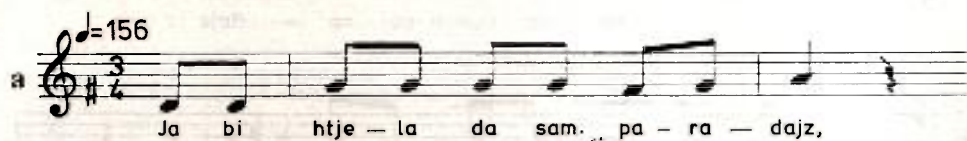
An - de de lej - bi, an - de de si, bum, bum, bum

tu laj fo meu - vi tu laj fo si bat - ja - no

meu - vi o - o - o meu - vi o - o - o

meu - vi, o - o - o, si, bum, bum. Ovzt

⑥ Ja bi htjela da sam

a $\text{♩} = 156$

 Ja bi htje - la da sam, pa - ra - dajz,

b $\text{♩} = 166$

 Ja bi htje - la da sam stju - ar - de - sa,

c $\text{♩} = 109$

 Ja bi htje - la da sam du - go - no - gi noj,

d $\text{♩} = 156$

 Ja bi htje - la da sam ma - la ba - na - na

e $\text{♩} = 106$

 Ja bi htje - la da sam ma - li žu - ti mrav,

f $\text{♩} = 148$

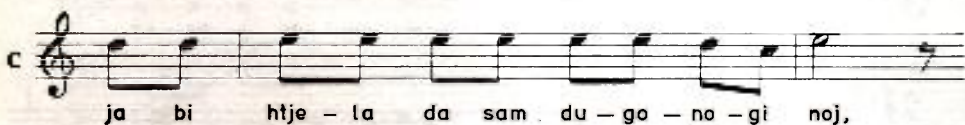
 Ja bi htje - la da sam pla - vo - re - pa mu - ha,

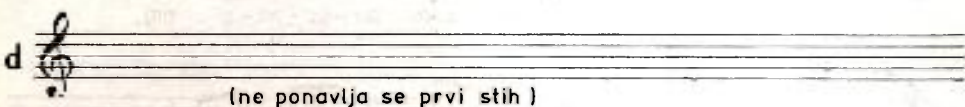
g $\text{♩} = 106$

 Ja bi hti - o da sam ma - li pa - ra - dajz, pa - ra - dajz

a (b)
ja bi htje - la da sam pa - ra - dajz

b
ja bi htje - la da sam stju - ar - de - sa

c
ja bi htje - la da sam du - go - no - gi noj,

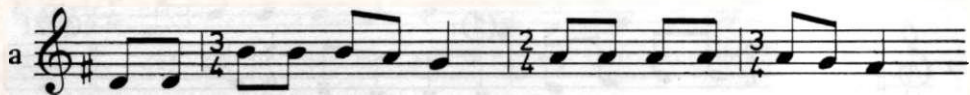
d
(ne ponavlja se prvi stih)

e
ja bi htje - la da sam ma - li žu - ti mrav

f
ja bi htje - la da sam pla - vo - re - pa mu - ha.

g
ja bi hti - o da sam ma - li pa - ra - dajz, pa - ra - dajz

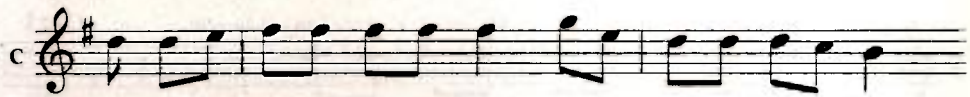
Današnji dječji folklor — istraživanje u Zagrebu

a

Kad bi bi-la pa-ra-dajz, sta-vi-li bi me u špajz.

b

Kad bi bi-la stju-ar-de-sa, ne bi vi-še bi-lo me-sa.

c

jer da sam du-go-no-gi noj, ne bi ka-sni-la na spoj.

d

Da sam ma-la ba-na-na, pre-bi-la bi dra-ga-na.

e

Da sam ma-li žu-ti mrav, ri-ka-la bi ka-o lav.

f

Da sam pla-vo-re-pa mu-ha, i-ma-la bi vi-še slu-ha.

g

da sam ma-li pa-ra-dajz, str-pa-li bi me u špajz.

a

Ja bi htje-la da sam ma-li pa-ra — dajz.

b

Ja bi htje-la da sam stju-ar — de — sa.

c

Ja bi htje-la da sam du-go-no-gi noj

d

Ja bi htje-la da sam ma-la ba-na — na.

e

Ja bi htje-la da sam ma-li žu-ti mrav.

f

Ja bi htje-la da sam pla-vo re-pa mu-ha.

g

Ja bi hti-o da sam ma-li pa-ra - dajz, pa-ra-dajz.

⑦ Zapalit ćemo školu

91

a $\text{♩} = 140$

Za - pa - lit će - mo ško - lu, taj lu - da - čki dom,

b $\text{♩} = 128$

Za - pa - lit će - mo ško - lu taj lu - di đ - a - čki dom,

a

či - ta - vo će vje - će pla - ka - ti za njom.

b

na - stav - ni - čko vje - će pla - kat će za njom.

a

Štre - be - ri će no - sit cvje - ti - će na nju, a

b

Štre - be - ri će no - sit cvje - će na nju, a

a

mi će - mo se smi - jat ha, ho, hu!

b

mi će - mo se smi - ja - ti ha - ha, ho - ho, hu!

TUMAČENJE ZNAKOVA UZ NOTNE PRIMJERE

Uz svaku melodiju dodana je četvrtina bez vrata koja označava originalnu visinu završnog tona (Ovzt), jer su primjeri transponirani na ton g_1 kao završni ton.

Znak x označava ton nejasne visine (nesigurno ili neopredjeljivo intoniran), a zapisan je u približnoj svojoj visini.

IZVOĐAČI NOTNIH PRIMJERA

1, 2b, 3b, 4b, 6c — Jelena Rajković, rođena 1970, Zagreb - Šalata.

2a, 6b — Višnja Cepić, rođena 1964, Velika Gorica - Galženica.

2c, 6f, 7b — Irena Bezić, rođena 1960, Zagreb.

3a, 4a, 6a — Renata Kmetec, rođena 1964, Velika Gorica - Galženica.

3c, 6d, 7a — Mila Auguštin, rođena 1964, Zagreb.

5 — Alenka Mandić (rođena 1970), Saša Bauer (rođena 1971) i Jelena Rajković (rođena 1970), Zagreb - Šalata.

6e — Nada Bezić, rođ. 1963, Zagreb.

6g — Marija Novak, rođena 1945, Kotoriba.

PRILOG 3.

① Pošao Paja u Karoline

$\text{♩} = 120$

Po-ša-o (8x)

$\frac{3}{4}$ D2h D2v D

Bum, či-ke, či-ke, bum, či-ke či-ke bez man-do-li-ne, (2x)

$\frac{3}{4}$ Š1 Š2 D2h D2v D D2h D2v

② Tiho teče Misisipi

$\text{♩} = 103$

Ti-ho te-če Mi-si- (isto do kraja pjesme)

$\frac{4}{4}$ R2 B2 D2v D2v

③ O, moni, moni ma

$\text{♩} = 112$

O, mo-ni, mo-ni ma, a-ka-demja fi-zi-fa, fi-zi- (isto do kraja pjesme)

I	Rd	Bd	Dd	Dd
II	Rl	Bl	Dl	Dl
III	R2	B2	D2v	D2v

④ Don, don bejbi

$\text{♩} = 103$

Don, don, bej - bi, | ča - ča, o lo - ri - son.

D2h D2h D2v D2v D D vrtnja dlanova

Ši - me, Ši - me o - ko - pa, | Ši - me, Ši - me, a, a,

D2h D2v D D D2h D2v Pd Pl (2x)

⑤ Andə də lejbi

$\text{♩} = 148$

An - də da lej - bi, an - də da si, bum, bum, bum

D2h D2v D D2h D D D

tu laj fo meu vi tu laj fo

D2h D2v D

si bat - ja na meu - vi o - o - o

D2h D2v D

meu vi o - o - o meu - vi

D2h D2v D

o - o - o si, bum, bum.

D2h D2v D D2h D2v D D

OVZT

TUMAČENJE ZNAKOVA ZA POKRETE

Veliko slovo u znaku početno je slovo onog dijela tijela o koji se udari odnosno pljesne (D - dlan, R - rame, B - bedro). Mala slova (d—desna) i (l—lijeva) označavaju koja ruka izvodi udarac (a ne koje rame odnosno bedro se dotiče). Brojem 2 označeno je da se udara s obje ruke (što ujedno znači oba ramena odnosno bedra).

1. Pljeskanje odnosno udaranje o vlastito tijelo

D — udarac (pljesak) dlanom o dlan, ispred sebe.

R₂ — udarac oba dlana o oba ramena s prekrštenim rukama (desni dlan o lijevo rame!).

R_d — udarac desnim dlanom o lijevo rame.

R_l — udarac lijevom dlanom o desno rame.

B₂ — udarac s oba dlana o oba bedra s paralelnim rukama (desnom rukom o desno bedro, a lijevom o lijevo!).

B_d — udarac desnim dlanom o desno bedro.

B_l — udarac lijevom dlanom o lijevo bedro.

2. Pokreti doticanja s jednom suigračicom

Suigračice stoje sučelice na tolikom razmaku da mogu bez teškoća pljesnuti jedna drugu dlanovima (desnim o desni, lijevom o lijevi ili s oba o oba). Ruke su im lagano savijene ispred tijela. Kako dlanovi mogu biti postavljeni na dva načina (samo kod pljeskanja s obje ruke!) dodana su dva nova znaka: v, h. Prvi (v) označava da su dlanovi postavljeni vertikalno, vršcima prstiju prema gore, okrenuti prema partnerici. Drugi znak (h) kazuje da su dlanovi postavljeni horizontalno; dlan desne ruke okrenut je prema gore, a dlan lijeve ruke prema dolje.

D_d — udarac (pljesak) desnim dlanovima, vertikalno.

D_l — udarac lijevom dlanovima, vertikalno.

D_{2v} — udarac s oba dlana, vertikalno.

D_{2h} — udarac s oba dlana, horizontalno.

Š₁, Š₂ — »škakljanje« — ticanje prstima obiju ruku po dlanovima suigračice (dlanovi postavljeni vertikalno). Brojevi 1 i 2 označavaju da »škaklja« najprije jedna suigračica dok druga

podmetne dlanove, a zatim izmijene uloge.

3. Pokreti doticanja s dvije suigračice

U igri na krugu, u doticanju s dvije suigračice, javljaju se samo dvije varijante udaranja dlanovima. To su zapravo varijante pokreta označenih gore znakovima D_{2v} i D_{2h}. Svaka igračka, držeći poluskvrčene ruke sa strane tijela, udara desnim dlanom o lijevi dlan suigračice koja joj stoji s desne strane, a lijevom dlanom o desni dlan suigračice s lijeve strane.

U pjesmici **Don don bejbi** javljaju se dva pokreta kojih drugdje nema. Prvo je vrtnja dlanova (šakâ) jednog oko drugog, ispred sebe; broj rotacija i njihova brzina nije strogo određena. Drugo je pokret nadlakticom prema nazad, kao da se palcem pokazuje preko ramena, označen slovom P.P, znači da se pokret izvodi lijevom palcem odnosno lijevom rukom, a P_d da se izvodi desnom rukom.

*

Na mjestima gdje se više puta ponavlja ista sekvenca pokreta upotrijebljen je znak '/. .

1. **Pošao Paja u Karoline**

Izvodi se u paru.

2. **Tiho teče Misisipi**

Izvodi se u paru ili u grupi koja formira krug. Kad se izvodi na krugu pokretom D_{2v} dotiču se dvije suigračice (jedna s lijeve i druga s desne strane); pri tom se ruke drže skvrčene sa strane.

3. **O moni moni ma**

Izvodi se u paru.

Čitava pjesmica ponavlja se tri puta, svaki put s drugačijim nizom od četiri pokreta.

4. **Don don bejbi**

Izvodi se u paru.

5. **And d lejbi**

Izvodi se u paru ili u grupi koja formira krug. Kad se izvodi na krugu pokretima D_{2v} i D_{2h} dotiču se dvije suigračice (jedna s lijeve i druga s desne strane); pri tom se ruke drže skvrčene sa strane.

*

Zapisi pokreta koje (upotrebljavajući gornje znakove) donosim u Prilogu 3 učinjeni su na osnovu magnetoskopskih snimaka izvođenja četiriju djevojčica: Sanje Graf, Saše Bauer, Alenke Mandić i Jelene Rajković.